

سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

۱۴۰۴-۱۴۰۸

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

پیش نویس اولیه - غیر قابل استناد

اداره بررسی‌های بانکداری اسلامی و دبیرخانه شورای فقهی

زمستان ۱۴۰۳

تهران، بلوار میرداماد، شماره ۱۹۸

تلفن: ۲۹۹۵۱ (۹۸۲۱+)

پایگاه اطلاع‌رسانی: www.cbi.ir

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

« فهرست مطالب »

۱- مقدمه.....	۱
۲- تعاریف.....	۸
۳- اصول بنیادین.....	۹
۱-۳- عدالت در روابط ذینفعان.....	۹
۲-۳- اخلاق در روابط ذینفعان.....	۱۰
۳-۳- آزادی عوامل اقتصادی در چهارچوب مشخص.....	۱۱
۴-۳- ارتباط بخش پولی با بخش حقیقی اقتصاد.....	۱۱
۵-۳- تأمین ضوابط فقه اسلامی در حوزه معاملات.....	۱۲
۶-۳- رویکرد تدریجی در اسلامی‌سازی نهاد بانک.....	۱۲
۴- چشم‌انداز، بیانیه مأموریت و ارزش‌های محوری.....	۱۴
۵- جامعه هدف و ذینفعان.....	۱۶
۶- اهداف کلی.....	۱۸
۷- اهداف عملیاتی.....	۱۹
ضمیمه: استخراج محورهای سند بر اساس تحلیل SWOT.....	۲۰
محور اول: قوانین و مقررات.....	۲۶
محور دوم: فقه بانکی.....	۲۹
محور سوم: توسعه نهادها و بازارهای مالی اسلامی.....	۲۸
محور چهارم: بانکداری اسلامی بین‌المللی.....	۲۹
محور پنجم: حسابداری، حسابرسی و گزارشگری مالی.....	۳۰
محور ششم: محصولات و خدمات بانکی.....	۳۱
محور هفتم: تثبیت، تکمیل و نهادینه شدن نظارت و تطبیق شرعی.....	۳۲
محور هشتم: حاکمیت شرکتی و مدیریت ریسک.....	۳۳
محور نهم: آموزش، پژوهش، ترویج و گفتمان‌سازی.....	۳۴
محور دهم: پایگاه داده‌های بانکداری اسلامی.....	۳۶
منابع و مآخذ.....	۳۷

۱- مقدمه^۱

بر اساس قانون بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (مصوب سال ۱۴۰۲) مسئولیت اجرای بانکداری اسلامی به عهده بانک مرکزی می‌باشد. بند «الف» ماده (۳) قانون مذکور در این رابطه بیان می‌دارد: «مسئولیت استقرار بانکداری اسلامی و پیگیری اجرای قوانین مرتبط با بخش پولی و بانکی بر عهده بانک مرکزی است». علاوه بر این، قانون مذکور یکی از وظایف بانک مرکزی را نیز بروزرسانی الگوی عملیاتی بانکداری اسلامی عنوان می‌کند. بند «الف» ماده (۴) در این رابطه بیان می‌دارد: «تکمیل و بروزرسانی الگوی عملیاتی بانکداری اسلامی با استفاده از مراکز علمی حوزوی و دانشگاهی و تهیه پیش‌نویس لوایح لازم در این زمینه»؛ بر این اساس، به نظر می‌رسد تدوین «سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی بانک مرکزی» یکی از اقدامات اجرایی مهم در راستای بروزرسانی الگوی عملیاتی بانکداری اسلامی محسوب می‌شود.

در این رابطه، اولین مسئله‌ای که لازم است در تدوین سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی مورد توجه قرار گیرد، تعریف «بانکداری اسلامی» است. بررسی ادبیات علمی موجود به خوبی نشان می‌دهد تعریف واحدی از بانکداری اسلامی ارائه نشده و پژوهشگران تعاریف مختلفی از این مفهوم ارائه داده‌اند (حبیب^۲، ۲۰۱۹، ص. ۴۷). علی‌ایحال، به نظر می‌رسد می‌توان این نوع از بانکداری را این‌طور تعریف کرد: «بانکداری اسلامی الگوی خاصی از بانکداری است که در آن، عملیات و خدمات بانکی در چهارچوب اهداف نظام اسلامی و سازگار با شریعت و موازین اسلامی تنظیم می‌گردد». بر همین مبنا، «بانک اسلامی مؤسسه‌ای است که در چهارچوب اهداف و احکام اقتصادی اسلام، به منظور کسب سود، به جمع‌آوری سپرده‌ها، اعطای تسهیلات و اعتبارات و ارائه خدمات بانکی اقدام می‌ورزد» (موسویان و میثمی، ۱۳۹۷، ص. ۶۴).

در کنار این تعریف، تعریف دیگری نیز باید مورد توجه قرار گیرد و آن «بانکداری بدون ربا» است. تعریف بانکداری بدون ربا مشابه بانکداری اسلامی است، با این تفاوت که در بانکداری بدون ربا تأکید اصلی بر مسئله حذف ربا از مناسبات و روابط بوده و سایر موارد و مسائل در اولویت دوم قرار دارد. بنابراین، بانکداری اسلامی الگوی تکامل‌یافته‌ای از بانکداری بدون ربا بوده یا اینکه بانکداری بدون ربا حالت خاصی از بانکداری اسلامی است (شهید صدر، ۱۴۰۱ق.، ص. ۱۲).

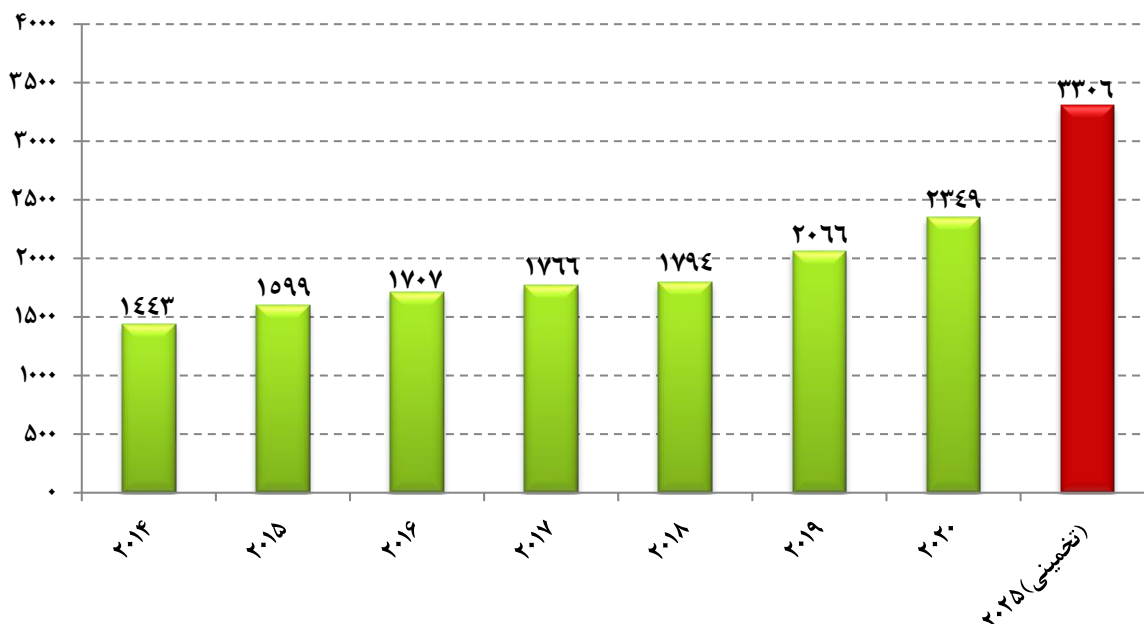
به لحاظ عملیاتی، در سال‌های اخیر بانکداری اسلامی رشد قابل توجهی داشته و در بسیاری از کشورها به بخش مهمی از نظام مالی تبدیل شده است. به نظر می‌رسد این رشد همچنان ادامه داشته باشد و بانکداری اسلامی با سرعت بیشتری نسبت به بانکداری متعارف، به رشد خود ادامه دهد. همانطور که در شکل (۱) ملاحظه می‌شود، ارزش دارایی‌های صنعت بانکداری اسلامی از سال ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۰ با رشد قابل توجهی مواجه شده و این رقم در سال ۲۰۲۰ به حدود ۲,۳۴۹ میلیارد دلار رسیده است. همچنین، طبق برآورد انجام شده، حجم دارایی‌های صنعت بانکداری

^۱ لازم به ذکر است، نسخه اولیه سند در سال ۱۳۹۵ توسط پژوهشکده پولی و بانکی تهیه شده و در دبیرخانه شورای فقهی تکمیل و بروزرسانی شده است.

^۲ Habib

اسلامی در سال ۲۰۲۵ به بیش از ۳,۳۰۰ میلیارد دلار خواهد رسید که این امر مؤید توجه صنعت مالی جهان به موضوع بانکداری اسلامی است.

شکل ۱- ارزش دارایی‌های صنعت بانکداری اسلامی از سال ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۰ (میلیارد دلار)

منبع: (ICD-REFINITIV، ۲۰۲۱)

از سوی دیگر هم اکنون حدود ۵۲۷ بانک اسلامی در کشورهای مختلف جهان به فعالیت مشغول‌اند که در سال ۲۰۲۲، رشد ۱۴ درصدی را در دارایی‌های خود ثبت نموده‌اند. سریعترین رشد در بازار دارایی‌های صنعت بانکداری اسلامی در این سال متعلق به سه کشور مراکش، تاجیکستان و اتیوپی بوده است. شکل (۲) نمایی کلی از وضعیت دارایی‌های صنعت بانکداری اسلامی در جهان را نشان می‌دهد.

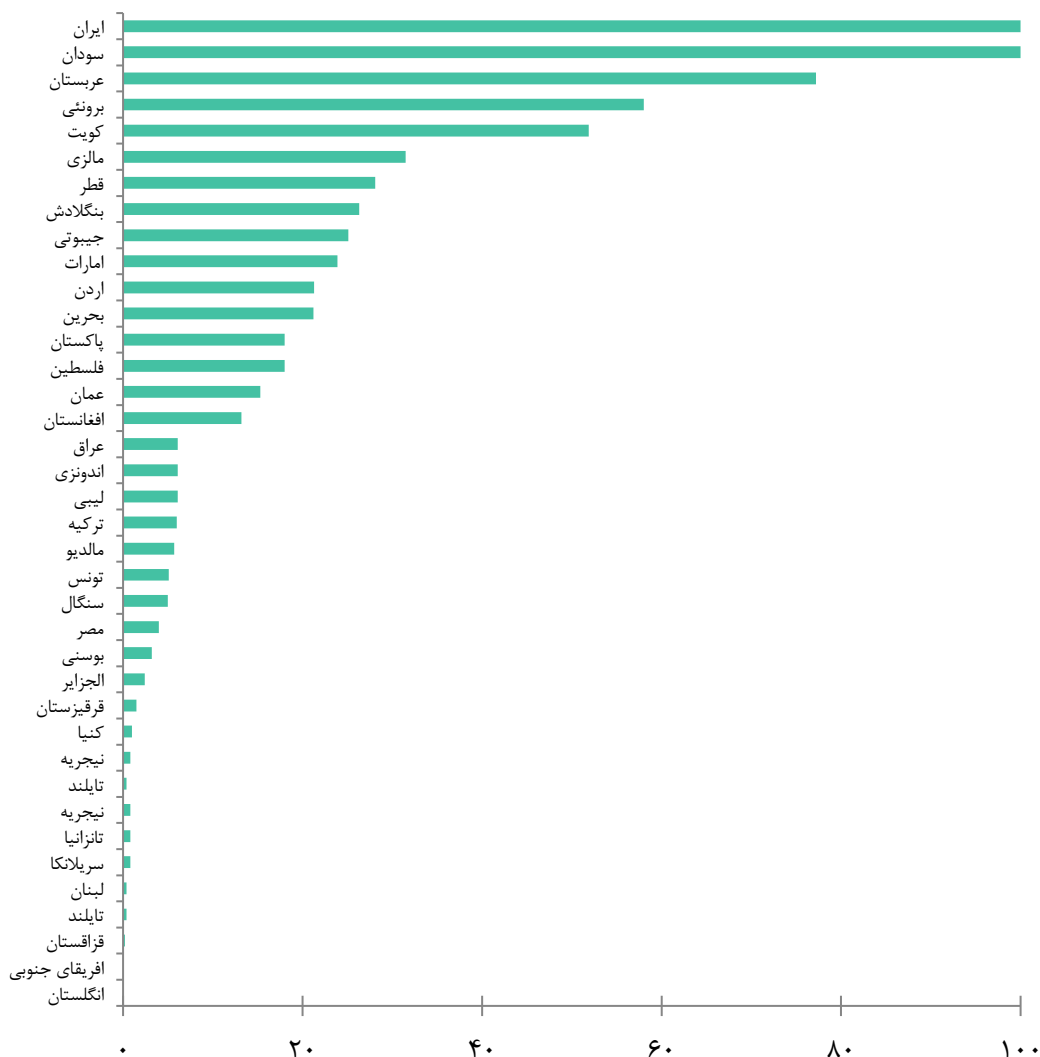
شکل ۲- وضعیت کلی دارایی‌های صنعت بانکداری اسلامی در سال ۲۰۲۲

منبع: (ICD-REFINITIV، ۲۰۲۲)

از لحاظ فراگیری بانکداری اسلامی در کشورهای دارای این صنعت، به جز دو کشور ایران و سودان که سیستم یکپارچه بانکداری اسلامی را اجرا می‌کنند، سایر کشورها همزمان بانکداری متعارف را در کنار بانکداری اسلامی دارند. در این میان سهم بانکداری اسلامی در صنعت بانکداری برخی کشورها مانند عربستان و بروئنی بیشتر از سایرین است. در شکل (۳)، سهم بانکداری اسلامی در صنعت بانکداری کشورهای گوناگون در سال ۲۰۲۲ نشان داده شده است.

شکل ۳- سهم بانکداری اسلامی در صنعت بانکداری کشورهای گوناگون در سال ۲۰۲۲ (درصد)

منبع: (۲۰۲۲، IFSB)

از لحاظ توزیع جغرافیایی دارایی‌های صنعت بانکداری اسلامی نیز می‌توان اظهار داشت که بیشترین ارزش دارایی‌های صنعت بانکداری اسلامی جهان متعلق به کشورهای حوزه خلیج فارس است. این رقم با افزایش ۲۳

درصدی نسبت به سال گذشته، به ۱۲۱۲ میلیارد دلار در پایان سال ۲۰۲۲ رسیده است. توزیع جغرافیایی دارایی‌های صنعت بانکداری اسلامی جهان به شرح جدول شماره (۱) می‌باشد.

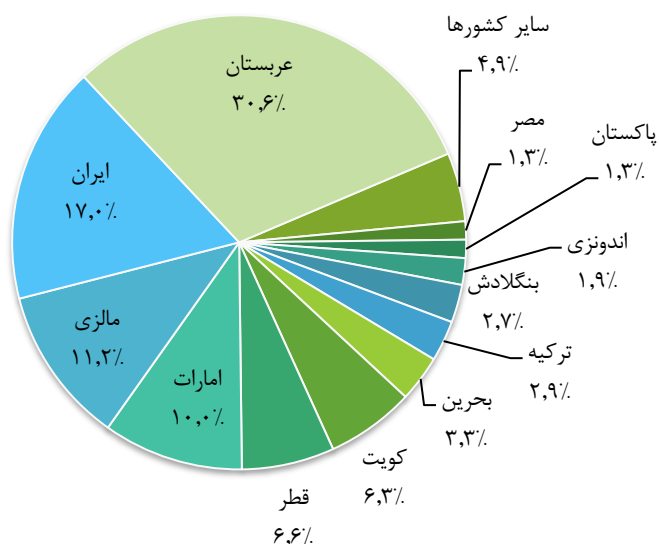
جدول ۱- دارایی‌های صنعت بانکداری اسلامی بر اساس مناطق جغرافیایی در سال ۲۰۲۲ (میلیارد دلار)

۱۲۱۲	کشورهای حوزه خلیج فارس (GCC)
۷۷۷	سایر کشورهای حوزه خاورمیانه و شمال آفریقا
۷۸	کشورهای جنوب شرق آسیا
۶۷	کشورهای اروپایی
۳/۶	سایر

منبع: (ICD-REFINITIV، ۲۰۲۲)

ایران با اجرای نظام بانکداری بدون ربا، دومین کشوری است که بیشترین سهم دارایی‌های صنعت بانکداری اسلامی را در جهان دارد. شایان توجه است که تا سال ۲۰۱۹، ایران دارای رتبه اول بود که با توجه به کاهش ارزش ریال، جایگاه خود را از دست داده است. در شکل (۴)، سهم کشورهای گوناگون از دارایی‌های کل بانکداری اسلامی در پایان سال ۲۰۲۲ نمایش داده شده است.

شکل ۴- سهم کشورهای گوناگون از دارایی‌های صنعت بانکداری اسلامی در پایان سال ۲۰۲۲

منبع: (IFSB، ۲۰۲۲)

علی‌رغم پیشرو بودن جمهوری اسلامی ایران در اجرای بانکداری منطبق با شریعت و با گذشت حدود چهار دهه از تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا در ایران و تلاش برای حذف ربا و سایر عملیات دارای شبهه از منظر شریعت، هنوز خبرگان، بانکداران و سایرین، از توافق و همسویی لازم برای اجرای این قانون برخوردار نیستند، لذا تلاش‌ها و هزینه‌های صورت گرفته، به اندازه کافی رضایت‌بخش نبوده است. بدون شک مطرح شدن شبهات متعدد در حوزه ربا توسط مراجع عظام تقلید و عموم مردم، نشانه‌ای روشن از کافی نبودن تلاش‌های انجام شده در اجرای بانکداری بدون ربا در نظام بانکی کشور است.

هر چند این مسئله می‌تواند دلایل مختلفی داشته باشد، اما بدون شک عدم ارائه یک برنامه و نقشه راه جامع در سطح کلان توسط بانک مرکزی (به عنوان مسئول اصلی استقرار بانکداری اسلامی در کشور) یکی از مهم‌ترین این دلایل محسوب می‌شود. هدف از ارائه برنامه و نقشه راه جامع، فراتر رفتن از مجادلات نظری صرف و ارائه مسیر عملیاتی روشن جهت اجرای مرحله‌ای بانکداری اسلامی در کشور می‌باشد، که خود زمینه‌ساز هم‌سو شدن فعالیت‌ها و اقدامات ذینفعان در مجموعه‌ای به هم پیوسته خواهد بود.

منظور از استراتژی یا راهبرد، ابزاری است که به وسیله آن می‌توان فعالیت‌ها و تلاش‌ها را متمرکز و همسو کرد و با تکیه بر منابع و قابلیت‌های درونی و بهره‌مندی از فرصت‌های بیرونی، به اهداف بلندمدت دست یافت. همسوسازی و جهت‌دار کردن تلاش‌ها در راستای تحقق بانکداری اسلامی، نیازمند یک راهبرد کلان است و با توجه به ضرورت برطرف کردن چالش‌های موجود در نظام بانکداری بدون ربا (به عنوان حداقل) و حرکت به سمت تحقق کامل بانکداری اسلامی (به عنوان حداکثر)، تدوین سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی و فراهم کردن بستر حرکت به سمت تحقق این مهم در دستور کار بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران قرار گرفته است. در واقع، بانک مرکزی با درک ضرورت این امر، با تدوین و اجرای سند راهبردی، سعی در همسو کردن فعالیت‌های نظام بانکی در راستای تحقق بانکداری اسلامی در افق زمانی تعیین شده در این سند خواهد داشت.

برای تدوین سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی، ابتدا پیش‌نویس چشم‌انداز، بیانیه مأموریت و ارزش‌های محوری بانکداری اسلامی بر اساس ادبیات علمی موجود استخراج گردید. همچنین، دریافت نظرات جمعی از صاحب‌نظران بانکداری اسلامی کشور و بررسی تجارب سایر کشورها (از جمله مالزی^۱، پاکستان^۲، قطر^۳ و...) در زمینه تدوین سند راهبردی و با در نظر گرفتن «برنامه راهبردی پنج ساله بازار سرمایه» و نیز اسناد بالادستی کشور (همچون سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، سیاست‌های کلی امنیت اقتصادی، سند چشم‌انداز بیست ساله

^۱ نقشه راه بخش مالی مالزی در این آدرس موجود است:

https://www.bnm.gov.my/documents/en_book.pdf?fsb۰۹۱۰۴۲۹/۲۰۱۲۴

^۲ سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی کشور پاکستان در آدرس زیر در دسترس است:

Strategic Plan for Islamic Banking: <https://www.sbp.org.pk/departments/pdf/StrategicPlanPDF/Strategic-Plan-۲۰۲۱-۲۵.pdf>

^۳ سند راهبردی بخش مالی قطر در آدرس زیر در دسترس است:

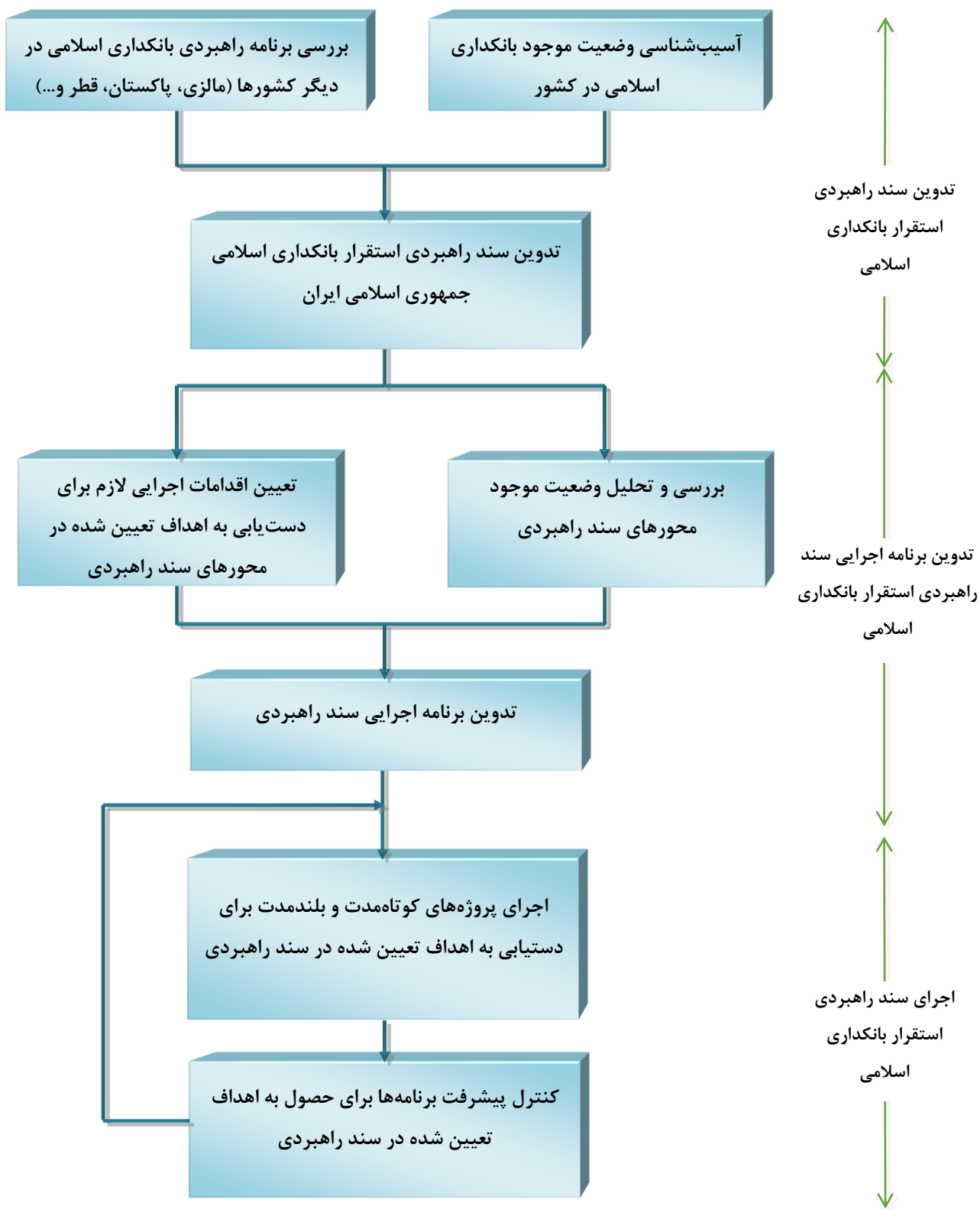
the Second Strategic Plan for Financial Sector Regulation: <https://www.qfcra.com/strategy/>

و... مورد توجه قرار گرفت. به علاوه، این سند با در نظر گرفتن تجربه بیش از چهل سال اجرای نظام بانکی بدون ربا و با توجه به مشکلات واقعی این نظام تدوین شده است.

هم‌زمان با تهیه پیش‌نویس مزبور، جهت استخراج راهبردهای اصلی در بانکداری اسلامی، با استفاده از نظرات خبرگان، نقاط قوت، نقاط ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها شناسایی و اولویت‌بندی شد و بر اساس آن، راهبردهایی حول محورهای ده‌گانه استخراج گردید و با استفاده از نظرات کارشناسان و خبرگان این حوزه، مورد اصلاح و بازبینی قرار گرفت. شایان ذکر است، افزون بر تدوین سند راهبردی، اجرای آن نیز اهمیت فراوانی دارد. از این رو در ادامه راه، لازم است تدوین و ابلاغ اسناد اجرایی و نیز کنترل اجرای سند نیز در دستور کار قرار گیرد تا نتیجه عملی لازم از راهبردها و اهداف کلان تعریف شده در سند راهبردی حاصل گردد. در شکل (۵) فرایند تدوین و اجرای سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی جمهوری اسلامی ایران ترسیم شده است.

شکل ۵- فرایند تدوین و اجرای سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی در نظام بانکی ایران

۲- تعاریف

در سند حاضر، واژگان ذیل به جای عبارات مربوط به کار خواهند رفت:

سند راهبردی: سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی جمهوری اسلامی ایران.

بانک مرکزی: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

نظام بانکی: مجموعه بانک مرکزی، بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی جمهوری اسلامی ایران.

شبکه بانکی: مجموعه مؤسسات اعتباری که به موجب قانون یا با مجوز بانک مرکزی به انجام عملیات بانکی اشتغال دارند.

عملیات بانکی: دریافت سپرده از اشخاص حقیقی یا حقوقی و اعطای تسهیلات یا ایجاد اعتبار.

خدمات بانکی: مجموعه اقداماتی غیر از عملیات بانکی، نظیر صدور ضمانتنامه و گشایش اعتبار اسنادی که مؤسسه اعتباری می‌تواند در چهارچوب قوانین مربوط به مشتریان ارائه دهد و در قبال آن کارمزد دریافت کند.

مؤسسه اعتباری: اشخاص حقوقی که با مجوز بانک مرکزی یا به موجب قانون، تحت عنوان «بانک» یا «مؤسسه اعتباری غیربانکی» به انجام عملیات و خدمات بانکی مبادرت می‌نمایند.

بانک: مؤسسه اعتباری که به موجب قانون و یا با مجوز بانک مرکزی از عنوان بانک استفاده می‌کند و می‌تواند مشتمل بر انواع مختلفی از جمله تجاری، تخصصی، توسعه‌ای، قرض‌الحسنه، مجازی و منطقه‌ای باشد.

مؤسسه اعتباری غیربانکی: مؤسسه اعتباری است که مجاز به استفاده از نام بانک در عنوان خود نبوده و شامل مؤسسه پس‌انداز و تسهیلات، صندوق قرض‌الحسنه، شرکت تعاونی اعتبار و نظایر آن است.

بانکداری بدون ربا: انجام عملیات بانکی بر اساس قانون عملیات بانکی بدون ربا مصوب ۱۳۶۲/۶/۸.

بانکداری اسلامی: الگوی خاصی از بانکداری است که در آن، عملیات و خدمات بانکی در چهارچوب اهداف نظام اسلامی و سازگار با شریعت و موازین اسلامی تنظیم می‌گردد^۱.

شورای فقهی: شورای فقهی بانک مرکزی.

دبیرخانه شورای فقهی: منظور از دبیرخانه شورای فقهی، اداره بررسی‌های بانکداری اسلامی و دبیرخانه شورای فقهی می‌باشد که به عنوان یکی از ادارات بانک مرکزی در ساختار سازمانی این بانک تعریف شده است. بر اساس مصوبه چهل‌وهفتمین جلسه مورخ ۱۴۰۰/۸/۲۶ و چهل‌وهشتمین جلسه مورخ ۱۴۰۰/۹/۱۰ شورای فقهی، تشکیل شده است. همچنین، این دبیرخانه با استفاده از نیروی انسانی و امکانات موجود بانک مرکزی ایجاد شده و دبیر آن از بین افراد آشنا با بانکداری اسلامی به پیشنهاد رئیس شورای فقهی و پس از تأیید اکثریت اعضای شورا، با حکم رئیس کل برای مدت دو سال منصوب می‌شود و انتخاب مجدد وی بلامانع است.

^۱ تعریف بانکداری اسلامی در این سند بر اساس ماده (۱) قانون بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران ارائه شده است.

۳- اصول بنیادین

بدون شک بانکداری اسلامی خرده نظامی از نظامی جامع‌تر به نام اقتصاد اسلامی است. از این رو، لازم است بر تمام اصول اساسی که در حوزه اقتصاد اسلامی مورد توجه واقع می‌شود، در نظام بانکداری اسلامی نیز تمرکز شود (موسویان، ۱۳۹۰، ص. ۱۶۵).^۱ با وجود این مسئله، برخی اصول بنیادین هستند که در نظام اقتصاد اسلامی مطرح بوده و به طور ویژه در بانکداری اسلامی اثرگذاری دارند. در این قسمت به چند مورد از مهم‌ترین و اثرگذارترین این اصول که مبنای علمی تدوین سند حاضر محسوب می‌شوند، اشاره می‌گردد.

۳-۱- عدالت در روابط ذینفعان

نخستین و مهم‌ترین اصل اساسی در بانکداری اسلامی که روح و ماهیت اسلامی را در آن متجلی می‌سازد و نقطه افتراق قابل توجهی میان این نوع بانکداری با بانکداری متعارف می‌باشد، اصل بودن «عدالت» در نظام اقتصاد اسلامی به طور عام و در بانکداری و مالی اسلامی به طور خاص است. به عبارت دیگر، در نظام مالی اسلام لازم است تمام روابط و مناسبات در چهارچوبی عادلانه تدوین گردند و از هرگونه رابطه‌ای که با معیارهای عدالت ناسازگاری قطعی داشته باشد، نباید استفاده شود. بنابراین، لازم است در هر نوع ایده‌پردازی، نظریه‌پردازی، طراحی ابزار و الگوسازی در بانکداری و مالی اسلامی، بیش و پیش از هر موضوع دیگری به مسئله عدالت توجه شود.

از نظر لغوی، عدالت را مساوات، سهم، تقسیم مساوی به قسط، میانه‌روی، امری بین افراط و تفریط، امری در مقابل ظلم و جور، تناسب و نهایتاً استقامت تعریف کرده‌اند (دهخدا، ۱۳۷۳، ج. ۲، ص. ۴۵). اما به لحاظ اصطلاحی، به نظر می‌رسد مفهوم عدالت در معنای کلی، توافقی و مورد درک همگانی است، اما در معنای جزئی اختلافی بوده و دیدگاه واحدی درباره آن وجود ندارد. به هر حال، همان‌طور که برخی پژوهشگران به خوبی نشان داده‌اند، لازم است به منظور کاربردی ساختن مفهوم عدالت، نقاط اشتراک تعاریف گوناگون را اخذ و نقاط افتراق را طرد کرد. با انجام این کار می‌توان برای عدالت دو معنای اصطلاحی کلی در نظر گرفت. معنای اول مساوات، عدالت و بی‌طرفی و معنای دوم توازن، تعادل، اعتدال، تناسب، حد وسط و مطابقت با نظم است (عیوضلو، ۱۳۸۴، ص. ۶۵).

شهید مطهری معنای اصطلاحی عدالت را این‌گونه تعریف می‌کند: «ایجاد شرایط برای همه به طور یکسان و رفع موانع برای همه به طور یکسان» (مطهری، ۱۴۰۳ق، ص. ۲۱). علامه طباطبایی نیز عدالت را چنین تعریف کرده است: «با هریک از افراد جامعه طوری رفتار شود که مستحق آن است و در جایی قرار داده شود که سزاوار آن است»

^۱ برخی از پژوهشگران به تبیین اصول اساسی اقتصاد اسلامی پرداخته‌اند؛ به عنوان مثال، شهید صدر در کتاب اقتصادنا می‌نویسد: «ساختار عمومی اقتصاد اسلامی از سه اصل اساسی تشکیل یافته است که بر طبق آن، محتوای نظام اقتصاد اسلامی مشخص می‌شود. این سه اصل عبارت است از اصل مالکیت مختلط، اصل آزادی اقتصادی در کادر محدود و اصل عدالت اجتماعی» (شهید صدر، ۱۳۴۹، ج. ۱، ص. ۳۵۴). در نمونه‌ای دیگر، عیوضلو (۱۳۸۸) ضمن تقسیم تمام اصول اقتصاد اسلامی به اصول تکوینی و تشریحی، به تبیین هریک از آنها می‌پردازد. از دیدگاه ایشان، اصول تکوینی عبارت است از اصل خالقیت و ربوبیت الله و یگانگی آفرینش، اصل مالکیت الله، اصل هدف‌داری آفرینش در خلقت جهان و انسان، اصل خلافت و جانشینی انسان و مأموریت انسان‌ها به عمران و آبادانی زمین، اصل مسئولیت‌پذیری انسان و محبت متقابل، اصل تأمین روزی، اصل عدالت تکوینی، اصل تسلیط و تسخیر و اصل تفاوت. اصول تشریحی نیز عبارت است از اصل مالکیت اعتباری ظلی، اصل ثبات مالکیت یا اصل تبعیت نماز از اصل، اصل حرمت اسراف و ضرورت استفاده عادلانه از مال، اصل لزوم تداول ثروت و جریان داشتن مال، اصل وجود حق برای فقرا در اموال اغنیاء و اصل لاضرر و لاضرار (عیوضلو، ۱۳۸۸، ص. ۳۳).

(طباطبایی، ۱۴۱۷ق.، ج. ۱۱، ص. ۴۲). ایشان در جای دیگر بیان می‌دارد: «خدای سبحان دستور می‌دهد که هر یک از افراد جامعه عدالت را برقرار کنند. لازمه آن این است که این امر متعلق به مجموع (افراد) نیز بوده باشد. پس هم تک تک افراد مأمور به اقامه حکم هستند و هم جامعه؛ که حکومت عهده‌دار زمام آن است» (طباطبایی، ۱۴۱۷ق.، ج. ۱۱، ص. ۴۲).

با توجه به معانی اصطلاحی یادشده، به نظر می‌رسد می‌توان عدالت را در یک جمله چنین تعریف کرد: «وجود امکانات مساوی برای همه، نیل به استحقاق‌ها و قرارگرفتن هر چیز در جایگاه شایسته و مناسب آن.» (عیوضلو، ۱۳۸۴، ص. ۶۶)

در رابطه با مفهوم عدالت مناسب است به ویژگی فرادینی، عقلی و فطری بودن آن توجه ویژه شود. در این باره، شهید مطهری به خوبی به این مسئله پرداخته است و بیان می‌دارد: «اصل عدالت از مقیاس‌های اسلام است که باید دید چه چیزی بر آن منطبق می‌شود. عدالت در سلسله علل احکام است، نه در سلسله معلولات؛ نه این است که آنچه دین گفت عدالت است، بلکه آنچه عدل است را دین می‌گوید» (مطهری، ۱۳۸۱، ص. ۱۴). از این تعریف مشخص می‌شود عدالت حاکم بر تمام احکام اسلامی بوده و لذا عدل اسلامی نیست، بلکه اسلام عادلانه است.

با توجه به این برداشت از عدالت، می‌توان دلالت‌های مشخصی را برای نظام بانکی کشور استخراج کرد و از آنها به‌عنوان برخی از معیارهای عدالت بانکی در اسلام نام برد. رعایت عدالت در استفاده از منابع موجود در بازار پول، سهم‌بری همه ذینفعان بر اساس میزان مشارکت، قرار گرفتن اموال در موضع قوام، جلوگیری از اسراف و تبذیر در تخصیص منابع بانکی و توجه به تأمین وام‌های قرض‌الحسنه و تأمین مالی خرد اسلامی برخی از این معیارهاست (عیوضلو، ۱۳۸۸، ص. ۱۲۷).

۳-۲- اخلاق در روابط ذینفعان

یکی دیگر از اصول بنیادین بانکداری و مالی اسلامی سازگاری تمام رفتارها میان همه ذینفعان نظام بانکی با اخلاق اسلامی است. به عبارت دیگر، لازم است مناسبات میان تمام کنشگران حوزه بانکداری اسلامی به‌گونه‌ای تنظیم شود که حداکثر سازگاری با اخلاق اسلامی ایجاد شود و در همه رفتارها مورد توجه قرار گیرد. منظور از اخلاق اسلامی مجموعه دستورهای اخلاقی و دینی است که در قرآن، احادیث یا سیره معصومین علیه‌السلام وجود دارد؛ و یا سایر کارها و فعالیت‌هایی است که از دیدگاه عرف و عقل غالب انسان‌ها، اخلاقی به حساب می‌آید (علیزاده، ۱۳۸۹، ص. ۵). اگرچه تأکید دین اسلام بر مباحث اخلاقی بیشتر از سایر ادیان است، باید توجه شود که مباحث اخلاقی در حوزه بانکداری و تأمین مالی، مخصوص دین اسلام یا کشورهای اسلامی نیست، بلکه به دلیل وجود فطرت مشترک در تمام انسان‌ها، مسئله «بانکداری اخلاقی»^۱ در جهان غرب نیز تا حدودی توسعه یافته و مباحث و تجاربی با عنوان بانکداری اخلاقی در نظام بانکداری غیراسلامی قابل مشاهده است که می‌تواند به منظور توسعه بانکداری اخلاقی در بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی به عنوان یک تجربه قابل استفاده باشد (عیوضلو و قلیچ، ۱۳۹۳، ص. ۵۶).

^۱ ethical banking

اصول بانکداری اخلاقی در نظام بانکداری متعارف را می‌توان در سه دسته و گروه کلی جای داد که عبارت است از درون بانکی (رعایت حقوق کارکنان و مسئولان بانک، رعایت حقوق مشتریان بانک، رعایت حقوق سهام‌داران بانک و حفظ و ارتقای شهرت و اعتبار بانک)، بین‌بانکی (رعایت حقوق کلیه بانک‌ها و مؤسسات مالی توسط یکدیگر و پرهیز از رقابت‌های نامنصفانه و به‌دور از اخلاقیات) و فرابانکی (جهت‌گیری خدمات بانکی به‌منظور حفظ ثبات اقتصادی - اجتماعی جامعه، کاهش فقر و شکاف طبقاتی، صیانت از محیط زیست، حفاظت از منافع فرانسلی، رعایت حقوق شهروندی عامه مردم و رعایت حقوق سازمان‌ها و نهادهای دیگر) (عیوضلو و قلیچ، ۱۳۹۳، ص. ۱۴۶).

۳-۳- آزادی عوامل اقتصادی در چهارچوب مشخص

سومین اصل بنیادین در بانکداری اسلامی آزادی عوامل اقتصادی و ذینفعان نظام بانکی در تصمیم‌گیری‌های خود است؛ بدین معنی که تمام افرادی که در بازار پول اسلامی به معامله یا مبادله می‌پردازند، باید از آزادی و انتخاب کافی با توجه به نیازهایشان برخوردار باشند. البته، مسلماً این آزادی مطلق نیست و به ضوابط عمومی و اختصاصی قراردادها (مانند حرمت ربا) و همچنین، به ضوابطی که در حکومت اسلامی جهت مدیریت نظام اقتصادی وضع می‌شود (قوانین) مقید است.

شهید صدر در تبیین اصول اقتصاد اسلامی به خوبی به این موضوع اشاره کرده است. وی بیان می‌دارد: «اصل دوم اقتصاد اسلامی اعطای آزادی محدود در چهارچوب ارزش‌های معنوی و اخلاقی است که اسلام بدان معتقد بوده و آزادی را در مجرای صحیح آن قرار می‌دهد... هرچند اصل آزادی مورد پذیرش است، این آزادی از دو جنبه محدود می‌گردد که عبارت است از محدودیت‌های ذاتی و محدودیت‌های عینی. محدودیت ذاتی از ژرفای روح آدمی سرچشمه می‌گیرد و فرد تحت تأثیر تعلیم و تربیت اسلامی و ارزش‌های اخلاقی قرار می‌گیرد او با توجه به احکام و معارف دینی، به‌صورت درون‌زا از برخی از آزادی‌های خود چشم می‌پوشد. اما محدودیت عینی (نظارت خارجی) عبارت است از یک نیروی خارجی که رفتار و سلوک اجتماعی را مشخص و کنترل می‌کند. اسلام اصل نظارت حکومت اسلامی (ولی‌امر) را بر فعالیت عمومی و دخالت برای حمایت مصالح عمومی و نگرهبانی از آن وضع نموده است» (شهید صدر، ۱۳۴۹، ج. ۱، ص. ۳۵۷).

۳-۴- ارتباط بخش پولی با بخش حقیقی اقتصاد

چهارمین اصل بنیادین در بانکداری اسلامی، که یکی از تفاوت‌های مهم آن بانکداری متعارف را شکل می‌دهد، وجود ارتباط مستقیم میان روابط پولی و بخش حقیقی اقتصاد است. هم در عقود مشارکتی و هم در عقود مبادله‌ای، وجود ارتباط وثیق بین بخش پولی و بخش حقیقی مورد تأکید کامل است و بخش اعتباری به هیچ‌عنوان نمی‌تواند جدای از بخش حقیقی رشد یابد و گسترده شود.

در حالی که در نظام بانکداری متعارف، چه برای نیازهای مصرفی و چه برای نیازهای سرمایه‌گذاری، از قراردادهای استقرای استفاده شده و نرخ بهره در آن از بازار پول و به نحو برون‌زا از بخش حقیقی اقتصاد منشعب می‌شود. وجود این نرخ و قابلیت بالای بانک‌های تجاری در خلق پول (بدون در نظر گرفتن اقتضات بخش حقیقی اقتصاد) باعث

می‌شود تشکیل سرمایه به نسبت خلق پول میزان کمتری داشته باشد. بدیهی است این عامل در بلند مدت به حجیم شدن بخش غیرحقیقی اقتصاد می‌انجامد (توتونچیان، ۱۳۷۹، ص. ۹۴).

تأکید می‌شود، وجود ارتباط بین بخش پولی و حقیقی اقتصاد منجر به آن می‌شود که هر نوع جابه‌جایی پول و اعتبار در بازار پول اسلامی، متناظر و متناسب با جابه‌جایی کالا یا خدمتی در بخش حقیقی اقتصاد باشد. این موضوع باعث می‌شود بخش اعتباری صرفاً متناسب با بخش حقیقی اقتصاد رشد کند و نتواند رشدهای صوری که ناشی از سفته‌بازی‌های ناصحیح است، داشته باشد. این مسئله به اذعان پژوهشگران یکی از دلایل بحران مالی سال ۲۰۰۸ در اقتصاد غرب بوده است (چپرا^۱، ۲۰۰۸، ص. ۱۰).

۳-۵- تأمین ضوابط فقه اسلامی در حوزه معاملات

پنجمین اصل نظام پولی اسلامی که به لحاظ کاربردی و عملیاتی اهمیت ویژه‌ای دارد، سازگاری کامل تمام مناسبات و روابط با فقه اسلامی است. در واقع، لازم است در بانکداری اسلامی، هر نوع رابطه‌ای که بین ذینفعان برقرار می‌شود به لحاظ فقه اسلامی بدون اشکال باشد. به عبارت دیگر، لازم است با ضوابط عمومی قراردادهای (مانند: حذف ربا، غر، قمار، اکل مال به باطل و غیره) و ضوابط اختصاصی قراردادهای (مانند: اختصاص مضاربه به تجارت، ضرورت واقعی بودن دیون مبنای تنزیل در عقد بیع دین و غیره) سازگار باشد (موسویان و میثمی، ۱۳۹۷، ص. ۴۴).

۳-۶- رویکرد تدریجی در اسلامی‌سازی نهاد بانک

آخرین اصل بنیادین در این سند آن است که اسلامی‌سازی نهاد بانک نیازمند رویکردی تدریجی و تکاملی است. در واقع، اسلامی کردن نهاد بانک در چهارچوب شریعت می‌تواند حداقل در سه سطح پیگیری شود که عبارت‌اند از:

الف- بانکداری بدون ربا (حذف قراردادهای ربوی از نهاد بانک)،

ب- نظریه بانکداری اسلامی (رعایت کلیه اصول و ضوابط اسلامی)،

پ- نظریه طراحی بانک در چهارچوب نظام اقتصادی اسلام (رویکرد سیستمی).

به نظر می‌رسد بهترین راهکار که مبنای این سند را تشکیل می‌دهد، حرکت از بانکداری بدون ربا (کف یا حداقل مورد انتظار اسلام) به سمت بانکداری اسلامی و سپس حرکت از بانکداری اسلامی به سمت الگوی ایده‌آل طراحی بانک در چهارچوب نظام اقتصادی اسلام (سقف یا حداکثر اسلامی‌سازی) است.

بر این اساس، اگرچه ارائه مدل عملیاتی بانکداری بدون ربا و اجرای آن در پنج دهه اخیر کمک قابل توجهی به توسعه ایده بانکداری اسلامی کرده است، توقف در آن و بسنده کردن به حذف ربا ناکافی است؛ لذا، باید جهت‌گیری بانکداری بدون ربا به سمت بانکداری اسلامی به معنای اجرای همه اصول و ضوابط اسلامی در حوزه بانکداری و سپس حرکت به سمت الگوی ایده‌آل نظام‌سازی باشد. رویکرد شهید صدر (ره) در آثاری که در حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی دارند نیز می‌تواند در همین چهارچوب ارزیابی شود.

ذکر دو نکته ضروری به نظر می‌رسد:

^۱ Chapra

نخست، بر اساس منطق شریعت اسلامی، در عمل نمی‌توان به دلیل عدم دستیابی به کلیت نظام ایده‌آل اقتصاد اسلامی، اجرای جزئی و مرحله‌ای شریعت را تعطیل کرد، زیرا (بر اساس آیات، روایات و دانش فقه) آموزه‌های اسلامی این خاصیت را دارند که هر یک در حد خود آثار مطلوبی بر جای بگذارند. بنابراین، توسعه بانکداری بدون ربا ضرورتی انکارناپذیر است که باید همچنان ادامه یابد و تکمیل شود.^۱

دوم، هرچند تشکیل الگوی ایده‌آل نظام اقتصادی اسلام امری مطلوب و ارزشمند محسوب می‌شود، نباید فراموش کرد این مهم نیازمند آن است تا همه ارکان و عناصر جامعه اسلامی اعم از نظام اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، حقوقی، قضایی، فرهنگی و اخلاقی بر اساس اهداف شریعت طراحی و نهادینه شوند. البته، این به معنی توقف تلاش‌ها نیست و مسلمین وظیفه دارند به صورت پیوسته در راستای استقرار الگوی ایده‌آل تلاش کنند (موسویان و میثمی، ۱۳۹۶، ص. ۱۸).

جمع‌بندی آنچه مطرح شد این است که در تدوین سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی، چهارچوب نظری برگزیده، «نظریه تکامل تدریجی بانکداری اسلامی» است. بدین معنی که بانکداری اسلامی از نقطه آغاز و حداقلی بانکداری بدون ربا شروع می‌شود و به صورت تدریجی به سمت الگوی ایده‌آل بانکداری اسلامی حرکت می‌کند. لذا در کنار استفاده از محصولات و دستاوردهای نظام بانکی متعارف در چهارچوب اصول شریعت اسلام، به تدریج سعی در پیاده‌سازی نظام بانکداری اسلامی بر اساس آموزه‌های دین مبین اسلام می‌شود. از این رو هدف سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی، دستیابی به وضعیت مطلوب از طریق حفظ نظام فعلی همراه با اصلاح مشکلات و چالش‌های آن به صورت تدریجی (با رویکرد اجرای تحولات و نوآوری‌ها به صورت آزمایشی^۲) است.

^۱ در تأیید این دیدگاه می‌توان به برخی قواعد فقهی اشاره کرد. از جمله قاعده «مَا لَا يُدْرِكُ كُلَّهُ لَا يُتْرَكُ كُلَّهُ» و «الْمَيْسُورُ لَا يُتْرَكُ بِالْمَعْسُورِ».

^۲ pilot

۴- چشم‌انداز، بیانیه مأموریت و ارزش‌های محوری

با در نظر گرفتن اسناد بالادستی نظام جمهوری اسلامی ایران همچون سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، سند راهبردی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، سند چشم‌انداز بیست ساله، سیاست‌های کلی برنامه پنج‌ساله هفتم کشور، بیانیه گام دوم انقلاب و به ویژه قانون بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران^۱، چشم‌انداز بانکداری اسلامی در نظام بانکی ایران به شرح ذیل است:

چشم‌انداز: در چهارچوب شریعت مقدس اسلام و اصول حرفه‌ای صنعت بانکداری، از نظر کمیت و کیفیت و تنوع محصولات و خدمات منطبق با شریعت به جایگاه اول در بین کشورهای اسلامی دست خواهد یافت.

مهم‌ترین ویژگی‌های نظام بانکی مطلوب کشور در افق ۱۴۰۷، عبارت خواهد بود از:

۱. منطبق با اصول، ارزش‌ها و اخلاق اسلامی؛
۲. استقرار نظام بانکداری بر مبنای حق و عدل، مردم محوری، حفظ کرامت انسانی، انجام مسئولیت‌های اجتماعی و منطبق با احکام فقه اسلامی؛
۳. برخوردار از زیرساخت‌های مستحکم، مقاوم و رقابت‌پذیر در راستای اجرای بانکداری اسلامی؛
۴. نظام تأمین مالی کارآمد در جهت حمایت از بخش حقیقی اقتصاد کشور (با رویکرد مهار تورم و رشد تولید)؛
۵. برخوردار از محیط و ابزارهای سیاست‌گذاری پولی مناسب منطبق با شریعت مقدس اسلام در راستای عملیاتی نمودن بانکداری مرکزی اسلامی؛
۶. برخوردار از قوانین و مقررات مناسب و به روز در زمینه حاکمیت شرکتی، مدیریت ریسک، نظارت فقهی و استانداردهای اخلاقی و اجتماعی برای بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی و سازوکار اجرایی لازم برای پیاده‌سازی قوانین و مقررات؛
۷. برخوردار از سازوکار مناسب و کارآمد جهت انجام «نظارت و تطبیق شرعی» به شیوه‌ای قاعده‌مند در جهت ضمانت اجرای بانکداری بدون ربا و مصوبات شورای فقهی در مقام اجرا؛
۸. توانمند در اعمال نظارت‌های احتیاطی ضروری و کارآمد لازم برای بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی مطابق با استانداردهای جهانی و برخوردار از ثبات و سلامت مالی؛
۹. برخوردار از نهادها، عملیات و خدمات بانکی متنوع و منطبق با شریعت جهت پاسخ‌گویی به نیازهای پولی و بانکی آحاد جامعه؛
۱۰. دارای سرمایه انسانی متعهد و متخصص در زمینه بانکداری اسلامی با سطح بالایی از دانش در این حوزه؛

^۱ در بند (الف) ماده (۳) قانون بانک مرکزی، مسئولیت استقرار بانکداری اسلامی بر عهده بانک مرکزی قرار گرفته است. این ماده بیان می‌دارد: «مسئولیت استقرار بانکداری اسلامی و پیگیری اجرای قوانین مرتبط با بخش پولی و بانکی بر عهده بانک مرکزی است». همچنین، بند (۱۰) ماده (۴) قانون مذکور به وظیفه بانک مرکزی در استخراج الگوی عملیاتی بانکداری اسلامی (که سند مذکور در همین راستا تدوین شده است) اشاره دارد. این ماده «تکمیل و بروزرسانی الگوی عملیاتی بانکداری اسلامی با استفاده از مراکز علمی حوزوی و دانشگاهی و تهیه پیش‌نویس لوایح لازم در این زمینه» را بیان می‌دارد.

۱۱. حضور فعال در عرصه بانکداری اسلامی بین‌المللی به ویژه در سازمان‌های بین‌المللی فعال در زمینه تهیه استانداردهای بانکداری اسلامی.

با توجه به چشم‌انداز تعریف شده، بیانیه مأموریت بانکداری اسلامی نیز به صورت ذیل تعریف می‌گردد:

بیانیه مأموریت: توسعه کمی و کیفی محصولات و خدمات منطبق با شریعت در نظام بانکی (با رویکرد مهار تورم و رشد تولید)، حذف شبهه ربا و سایر شبهات موجود در عملیات بانکی و انجام نظارت فقهی اثربخش بر اجرای بانکداری بدون ربا در چهارچوب استانداردهای بین‌المللی بانکداری اسلامی

لازم به ذکر است، منظور از «نظارت فقهی اثربخش»، اجرای نظارت و تطبیق شرعی دقیق و منطقی بر اساس چک‌لیست‌ها و رویه‌های نظارتی روشن با هدف کاهش احتمال بروز شبهات شرعی مانند ربا می‌باشد.

مهم‌ترین ارزش‌های محوری در نظام بانکی کشور به منظور نیل به چشم‌انداز و تحقق مأموریت آن در زمینه بانکداری اسلامی به شرح ذیل است:

۱. تعهد به ترویج و گسترش بانکداری اسلامی در کشور؛
۲. انطباق فعالیت‌های بانکی با اصول و قواعد شریعت مقدس اسلام (از منظر قوانین، آیین‌نامه‌ها، دستورالعمل‌ها، رویه‌ها، قراردادهای شیوه‌های تجهیز و تخصیص منابع و...)
۳. مقاوم‌سازی نظام بانکی در چهارچوب سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی؛
۴. به کارگیری نظام بانکی در راستای اهداف و سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی؛
۵. حمایت از تولید دانش‌بنیان و هدایت منابع و تسهیلات به سمت بخش حقیقی اقتصاد؛
۶. توزیع عادلانه منابع مالی در نظام بانکی؛
۷. ایفای نقش مؤثر در ایجاد ارزش افزوده اقتصادی، سرمایه‌گذاری و کارآفرینی؛
۸. وفاداری به ارزش‌ها و اخلاق اسلامی در نظام بانکی؛
۹. شفافیت و صداقت در قبال کلیه ذینفعان نظام بانکی؛
۱۰. رویکرد فعال، پویا و رقابتی در ارتقای سطح کیفی و کمی بانکداری اسلامی با جهت‌گیری بین‌المللی.

۵- جامعه هدف و ذینفعان

برنامه‌ریزی و تدوین راهبرد در هر صنعت نیازمند توجه به منافع تمامی ذینفعان آن است. ذینفعان نظام بانکی در زمینه اجرای بانکداری اسلامی را می‌توان به شرح جدول (۲) در نظر گرفت.

جدول ۲- ذینفعان نظام بانکی در زمینه بانکداری اسلامی

ذینفعان	محورهای مهم
نظام اقتصادی، مالی و قانونی	محیط قانونی مناسب برای فعالیت نظام بانکی نقش نظام بانکی در کمک به رشد اقتصادی و افزایش اشتغال اجرای مؤثر قوانین، مقررات و قراردادهای در چهارچوب شریعت
عموم جامعه	افزایش رفاه و عدالت اجتماعی بهره‌مندی از خدمات و محصولات بانکداری اسلامی
شورای فقهی بانک مرکزی (شامل: کارگروه تخصصی فقهی در شهر قم، دبیرخانه شورای فقهی و مسئولان نظارت و تطبیق شرعی بانکها و مؤسسات اعتباری غیربانکی)	حذف شبهه ربا و سایر شبهات مطرح در رابطه با نظام بانکی (وجه التزام و جریمه تأخیر تادیه، سود علی‌الحساب، کارمزد قرض‌الحسنه و غیره) اطمینان از انطباق فعالیت‌های نظام بانکی با اصول و مبانی شریعت ارایه یا تدوین مقررات، دستورالعمل‌ها، چک‌لیست‌ها و رویه‌های نظارت مرتبط با انطباق با شریعت در نظام بانکی
مراجع عظام تقلید و حوزه‌های علمیه و دانشگاه‌های اسلامی	ارائه سازوکارها و چهارچوب‌های فقهی و شرعی برای فعالیت‌های بانکی سازوکار لازم برای تربیت سرمایه انسانی برای فعالیت در زمینه فقه بانکی ارتباط نظام‌مند بانک مرکزی و شبکه بانکی با حوزه‌های علمیه جهت تعامل در موضوعات مرتبط
مشتریان بانکی ^۱	دریافت محصولات و خدمات بانکی منطبق با شریعت متناسب با نیازها دریافت بازده قابل رقابت (با بازده دیگر مؤسسات)
سهامداران بانک	رعایت حقوق سهامداران پذیرش مسئولیت اجتماعی و اخلاقی
کارکنان و مدیران بانکها	دانش، مهارت، تعهد و اخلاق کاری ساختار انگیزشی صحیح برخوردری از صلاحیت‌های حرفه‌ای کافی در حوزه بانکداری اسلامی
دولت و مجلس (قوانین و مقررات مربوط به سایر نظام‌های مالی)	قانون‌گذاری و مقررات‌گذاری به شیوه‌ای که بسترسازی مناسب جهت اجرای صحیح بانکداری اسلامی و مصوبات شورای فقهی فراهم شود. سازگاری مقررات‌گذاری و غیره با سیاست‌های حوزه بانکداری اسلامی
سازمان حسابرسی	حسابداری و حسابرسی منطبق با شریعت بر اساس استانداردهای تعیین شده همکاری در ترجمه و بومی‌سازی استانداردهای بین‌المللی بانکداری اسلامی
بانک مرکزی	ثبات و سلامت نظام بانکی پذیرش مسئولیت اصلی در استقرار بانکداری اسلامی در کشور راهبری صحیح نظارت و تطبیق شرعی ایجاد و توسعه کنترل‌های داخلی، روش‌های مدیریت ریسک و استانداردهای شفافیت

^۱ شامل سپرده‌گذاران، تسهیلات‌گیرندگان و دریافت‌کنندگان خدمات.

هماهنگی و وحدت رویه در بین اعضا فراهم نمودن بستر هم‌اندیشی و تضارب آرا در بین خبرگان بانکداری اسلامی ارتقای سطح فعالیت نظام بانکی در چهارچوب موازین شرعی	انجمن‌های بانکی ^۱
پذیرش مسئولیت در زمینه اجرای صحیح بانکداری بدون ربا و مصوبات شورای فقهی در سطح بانک تضمین مدیریت صحیح از منظر بانکداری اسلامی مراقبت و ارزیابی نحوه مدیریت منابع و مصارف حمایت از حقوق سهامداران و سپرده‌گذاران برخورداری از صلاحیت‌های حرفه‌ای کافی در حوزه بانکداری اسلامی	هیئت مدیره بانک‌ها
بررسی کیفیت و کمیت اطلاعات بررسی شفافیت اطلاعات ثبت و ضبط کلیه عملیات حسابداری سازگار با بانکداری اسلامی و تدوین گزارش‌های لازم مرتبط با رعایت ضوابط شرعی در فعالیت‌های مؤسسه اعتباری	حسابرسان داخلی
بررسی کیفیت و کمیت اطلاعات مرتبط با بانکداری اسلامی بررسی شفافیت اطلاعات، افشاء و گزارشگری مالی صحیح در رابطه با بانکداری اسلامی	حسابرسان خارجی

در بین ذینفعان مختلف، مشتریان و سهامداران بانکی به عنوان ذینفعان اصلی در مؤسسات اعتباری تلقی می‌شوند. همچنین، با توجه به اهداف موجود در سند راهبردی حاضر، بانک مرکزی به عنوان متولی اصلی مقررات‌گذاری و انطباق با شریعت در نظام بانکی، نقش مهمی در بین ذینفعان مختلف نظام بانکی دارد. در تدوین سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی، تلاش شده است انواع ذینفعان بانکی مدنظر قرار گیرند و اهداف و راهبردها به گونه‌ای تعریف شوند که بیشترین انطباق را با منافع آنان داشته باشند. در نتیجه، جامعه هدف در سند راهبردی، عموم مردم ایران است.

^۱ شامل شورای هماهنگی بانک‌های دولتی، کانون بانک‌ها و مؤسسات اعتباری خصوصی، انجمن مالی اسلامی ایران، انجمن علمی اقتصاد اسلامی ایران و سایر انجمن‌های مربوط به نظام بانکی در کشور.

۶- اهداف کلی

با در نظر گرفتن مأموریت تعریف شده در سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی، اهداف کلی نظام بانکی در افق سند راهبردی به شرح ذیل است:

۱. حذف شبهه ربا و سایر شبهات شرعی مطرح در زمینه بانکداری اسلامی در شبکه بانکی کشور؛
۲. افزایش کمیت محصولات و خدمات منطبق با شریعت در راستای رفع نیازهای ذینفعان نظام بانکی؛
۳. ارتقای سطح کیفی محصولات و خدمات منطبق با شریعت در جهت بهبود رضایت ذینفعان نظام بانکی؛
۴. طراحی عقود متنوع با پیچیدگی کم به منظور افزایش خدمت‌رسانی به ذینفعان نظام؛
۵. ایجاد فضای رقابتی مؤثر و سالم در شبکه بانکی برای گسترش کمی و کیفی محصولات و همچنین، خدمات منطبق با شریعت؛
۶. دستیابی به مرجعیت علمی و تجربی در صنعت بانکداری اسلامی بین‌المللی؛
۷. توسعه زیرساخت‌های مستحکم و مقاوم برای استقرار نظام بانکداری اسلامی مبتنی بر سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در راستای حمایت از تولید؛
۸. توسعه نظارت و تطبیق شرعی اثربخش بر مقررات داخلی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی؛
۹. ارتقای استانداردهای بانکداری اسلامی نظام بانکی کشور در سطح بین‌المللی و حضور فعال‌تر در نهادها و صنعت بانکداری اسلامی بین‌المللی.

۷- اهداف عملیاتی

با توجه به اهداف کلی ذکر شده، اهداف عملیاتی سند راهبردی عبارتند از:

۱. حذف شبهه ربا از تمامی قراردادهای، ابزارها و محصولات در نظام بانکی کشور؛
۲. استقرار نظارت و تطبیق شرعی کارا و اثربخش با هدف تضمین اجرای بانکداری اسلامی و مصوبات شورای فقهی در مقام اجرا؛
۳. ارائه محصولات و خدمات منطبق با شریعت برای رفع نیازهای مشتریان نظام بانکی؛
۴. دستیابی به جایگاه اول در صنعت بانکداری اسلامی در بین کشورهای اسلامی از منظر کمی و با احراز سهمی قابل قبول از حجم دارایی‌های بانکی منطبق با شریعت در بین این کشورها؛
۵. اختصاص سهم معینی از تسهیلات برای تأمین مالی تولید؛
۶. استقرار نهادهای مالی متنوع و دارای ثبات و سلامت کافی در نظام بانکی جهت ارائه محصولات و خدمات منطبق با شریعت؛
۷. تدوین طرح و مقررات، دستورالعمل‌ها و آیین‌نامه‌های شفاف، منسجم و اثربخش به منظور تحقق موارد مطرح شده در بندهای (۱) تا (۴)؛
۸. فراهم کردن زیرساخت‌های مناسب به منظور تحقق موارد مطرح شده در بندهای (۱) تا (۴)؛
۹. ایجاد بستر مدیریتی و نهادی (سازوکارهای حسابداری، حسابرسی، گزارشگری مالی، حاکمیت شرکتی، نظارت، مدیریت ریسک و...) به منظور تحقق موارد مطرح شده در بندهای (۱) تا (۴)؛
۱۰. طراحی، به‌کارگیری، ارتقاء و بروزرسانی استانداردهای به روز در زمینه انطباق با شریعت در فرایندهای نظام بانکی؛
۱۱. تشویق و سیاست‌گذاری در زمینه ارتقای سطح رقابت در شبکه بانکی (با رویکرد داخلی و بین‌المللی) برای ارائه محصولات و خدمات منطبق با شریعت؛
۱۲. تدوین برنامه‌های آموزشی و ترویجی عمومی و اختصاصی جهت ارتقای سطح دانش بانکداری اسلامی در کشور؛
۱۳. ارائه راهکار مناسب و ایجاد زیرساخت به منظور تشویق و سیاست‌گذاری در زمینه ارتقای سطح رقابت سالم در شبکه بانکی؛
۱۴. توجه به توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه، فعالیت‌های خیرخواهانه و مسئولیت اجتماعی.

ضمیمه: استخراج محورهای سند بر اساس تحلیل SWOT

به منظور شناسایی نقاط قوت، نقاط ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها و اولویت‌بندی آنها، ابتدا وضعیت موجود بانکداری اسلامی در نظام بانکی کشور با استفاده از تحلیل SWOT ارزیابی شد.^۱ در این راستا پس از بررسی ۹۸ منبع مکتوب (شامل ۲۳ کتاب، ۴۹ مقاله، ۸ پایان‌نامه و ۱۸ گزارش پژوهشی مجموعاً ۹۸۸۱ صفحه) و استفاده از نظرات خبرگان بانکداری اسلامی در قالب برگزاری نشست تخصصی، فهرست نقاط ضعف و قوت، فرصت‌ها و تهدیدها شناسایی گردید و پس از برگزاری جلسات گروه متمرکز خبرگان و با استفاده از نظرات خبرگان اولویت‌بندی شد. این فهرست در جداول ذیل آمده است. شایان ذکر است در این فهرست سعی شده مواردی مطرح شود که در آنها جنبه انطباق با شریعت وجود دارد. از این رو ممکن است مواردی از نقاط ضعف و قوت، فرصت‌ها و تهدیدها در نظام بانکی وجود داشته باشد که به دلیل پررنگ نبودن جنبه انطباق با شریعت در آنها، در این فهرست درج نشده باشند.

جدول ۳- فهرست نقاط قوت در تحلیل وضعیت موجود بانکداری اسلامی کشور

ردیف	نقاط قوت	شناسه
۱	سابقه طولانی در اجرای تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا در کشور و وجود نظام بانکداری اسلامی یکپارچه با یک قانون مستقل	S۱
۲	وجود بازار بین بانکی اسلامی به طور رسمی در کشور	S۲
۳	بالا بودن سهم ایران در دارایی‌های منطبق با شریعت نسبت به سایر کشورهای اسلامی	S۳
۴	فراهم بودن شبکه گسترده شعب بانکی جهت ارائه خدمات به مردم در اکثر مناطق کشور	S۴
۵	وجود سرمایه انسانی با تجربه در نظام بانکی	S۵
۶	بانک محور بودن نظام تأمین مالی در کشور	S۶
۷	وجود شورای فقهی در بانک مرکزی با جایگاه قانونی	S۷
۸	وجود زیرساخت‌های نسبتاً قوی در بانکداری الکترونیک	S۸
۹	وجود سابقه بررسی‌ها، پژوهش‌ها و آسیب‌شناسی‌های متعدد در راستای اصلاح نظام بانکی	S۹
۱۰	عضویت ایران در بانک توسعه اسلامی به عنوان سومین سهامدار عمده و هیئت خدمات مالی اسلامی	S۱۰
۱۱	ابلاغ استانداردهای بین‌المللی گزارشگری مالی (IFRS) به شبکه بانکی	S۱۱

^۱ شایان ذکر است، نقاط قوت و نقاط ضعف، عمدتاً ناظر به مواردی است که در نظام بانکی منشأ درونی دارد، در حالی که فرصت‌ها و تهدیدها عمدتاً ناظر به مواردی است که منشأ بیرونی دارد و مربوط به محیط خارجی نظام بانکی است.

جدول ۴- فهرست نقاط ضعف در تحلیل وضعیت موجود بانکداری اسلامی کشور

ردیف	نقاط ضعف	شناسه
۱	عدم بازنگری قانون عملیات بانکی بدون ربا	W۱
۲	وجود مشکلات ساختاری در نظام بانکی (تخصصی نبودن، عدم تفکیک نقش واسطه‌گری و عاملیت و ...)	W۲
۳	نبود سازوکار جامع و دارای مشروعیت کافی برای استخراج نرخ سود بانکی	W۳
۴	صوری بودن برخی معاملات بانکی	W۴
۵	نبود استانداردهای حسابداری، حسابرسی و گزارشگری مالی منطبق با شریعت در نظام بانکی	W۵
۶	فقدان سیستم جامع بانکداری متمرکز متناسب با الگوی بانکداری اسلامی	W۶
۷	فقدان نظام مناسب سنجش اعتبار در نظام بانکی	W۷
۸	فاصله گرفتن برخی عقود و معاملات از ماهیت اصلی خود به دلیل وجود شروط ضمن عقد	W۸
۹	عدم اجرای نظارت و تطبیق شرعی به طور مناسب و کافی در مؤسسات اعتباری	W۹
۱۰	در نظر گرفتن سود علی‌الحساب به عنوان سود قطعی و عدم پرداخت تفاوت سود علی‌الحساب و سود قطعی در برخی موارد	W۱۰
۱۱	نبود برنامه راهبردی کلان بانکداری اسلامی در نظام بانکی و اجرای برنامه‌های مقطعی و زودگذر	W۱۱
۱۲	عدم توجه کافی به اهداف، نیازها و سلیق مشتریان در تجهیز و تخصیص منابع	W۱۲
۱۳	نبود بازار ثانویه فعال برای مبادله محصولات و ابزارهای مالی در نظام بانکی	W۱۳
۱۴	مصرف تسهیلات بانکی در غیر از محل خود (کژمنشی)	W۱۴
۱۵	دشواری و هزینه‌بر بودن اجرای قراردادهای مشارکتی و وجود ضعف‌های ساختاری در اجرای آنها	W۱۵
۱۶	نادیده گرفتن جنبه عملیاتی و کارایی در طراحی فقهی برخی محصولات و خدمات بانکی	W۱۶
۱۷	عدم توجه به اصول حاکمیت شرکتی و ضعف ساختار، ابزارها و شیوه‌های مدیریت ریسک در عملیات بانکی بدون ربا	W۱۷
۱۸	عدم ارائه گزارش شفاف درباره نحوه مصرف سپرده‌ها و محاسبه سود محقق شده توسط مؤسسات اعتباری	W۱۸
۱۹	نبود راهکار مناسب و جامع برای رفع مشکل مطالبات غیرجاری در قانون عملیات بانکی بدون ربا	W۱۹
۲۰	ضعف در اجرای عقود	W۲۰
۲۱	عدم توجه به موضوع تورم در قانون عملیات بانکی بدون ربا	W۲۱
۲۲	وجود برخی فعالیت‌های شبهه‌ناک و تلقی جامعه از مشابهت عملیات بانکداری بدون ربا و بانکداری ربوی	W۲۲
۲۳	متنوع نبودن ابزارهای سیاست‌گذاری پولی	W۲۳
۲۴	نبود ابزارهای مالی منطبق با شریعت به اندازه کافی در بازار بین بانکی	W۲۴
۲۵	ناسازگاری ماهیت برخی از عقود با واسطه‌گری مالی و استفاده نامناسب در جهت بنگاهداری	W۲۵
۲۶	عدم حضور فعال نظام بانکی در مجامع بین‌المللی بانکداری اسلامی و نبود همکاری فعال با بانک‌های اسلامی جهان	W۲۶
۲۷	یک‌جانبه بودن و عدم رعایت عدالت در برخی قراردادهای بانکی	W۲۷
۲۸	عملکرد نادرست برخی مؤسسات اعتباری در جذب و تخصیص منابع قرض‌الحسنه	W۲۸

W۲۹	نبود راهکار جامع و دارای مشروعیت کافی برای حل مشکل جریمه تأخیر تادیه دین	۲۹
W۳۰	پایین بودن سطح دانش حرفه‌ای بانکداری اسلامی و آشنایی ناکافی برخی کارکنان شبکه بانکی با اصول شریعت و قوانین و فرایند اجرایی عملیات بانکی بدون ربا	۳۰
W۳۱	مشکلات اجرایی و فرایندهای طولانی و پیچیده برای برخی فعالیت‌های بانکی در عملیات بانکی بدون ربا	۳۱
W۳۲	چالش‌های مرتبط با آموزش و پژوهش مربوط به بانکداری اسلامی در نظام بانکی	۳۲
W۳۳	توجه ناکافی به موضوع عدالت در ارائه تسهیلات	۳۳
W۳۴	عدم تنظیم مقررات کلان احتیاطی متناسب با عملیات بانکی بدون ربا	۳۴
W۳۵	عدم توجه به ابعاد فقهی و حقوقی ادغام، تملک و ورشکستگی مؤسسات اعتباری	۳۵
W۳۶	عدم توجه کافی به اصول و ضوابط شرعی در طرح‌های داخلی بانک	۳۶
W۳۷	نبود سازوکار مناسب برای ارائه تسهیلات و خدمات بانکی به اقشار خاص (همانند اهل سنت)	۳۷
W۳۸	نبود دادگاه‌های تخصصی بانکی برای رسیدگی به دعاوی مربوط به نظام بانکی	۳۸
W۳۹	وجود شبهات فقهی در رابطه با بحث وکالت بانک‌ها در سپرده‌های سرمایه‌گذاری	۳۹
W۴۰	عدم استفاده از ظرفیت برخی ابزارها و محصولات طراحی شده به دلیل ملاحظات اجرایی	۴۰
W۴۱	وجود چالش‌ها و شبهات فقهی در رابطه با بیمه سپرده‌ها	۴۱
W۴۲	مشکلات و چالش‌های مربوط به وثایق بانکی	۴۲
W۴۳	وجود تمرکز بیش از اندازه در گروهی از عقود در مقاطع زمانی مختلف	۴۳
W۴۴	عدم توجه کافی به سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در نظام بانکی	۴۴
W۴۵	عدم استفاده کافی از تجربه عملیاتی بانکداری اسلامی بین‌المللی	۴۵
W۴۶	عدم پایبندی هر یک از مؤسسات اعتباری به حوزه‌های تخصصی خود (کارویژه‌های مأموریتی)	۴۶
W۴۷	عدم رعایت قوانین و مقررات ابلاغی از طرف بانک مرکزی در برخی از مؤسسات اعتباری	۴۷
W۴۸	رقابت ناسالم اقتصادی مؤسسات اعتباری در جهت افزایش غیرمنطقی سود سپرده‌ها	۴۸
W۴۹	عدم توجه کافی به شاخص‌های دانشی و صلاحیت حرفه‌ای در حوزه بانکداری اسلامی در انتصاب‌های شبکه بانکی	۴۹
W۵۰	فراهم نبودن بسترهای لازم برای حضور ایران در عرصه بانکداری اسلامی بین‌المللی	۵۰
W۵۱	پایین بودن نسبت کفایت سرمایه در نظام بانکی در مقایسه با استانداردهای بین‌المللی	۵۱
W۵۲	ضعف در استانداردهای قراردادهای و محصولات بانکی منطبق با شریعت	۵۲
W۵۳	ضعف در توجه کافی به اصول و ضوابط اخلاق حرفه‌ای در نظام بانکی کشور	۵۳
W۵۴	کاهش نقش نظام بانکی در ترویج امور عام‌المنفعه، اجتماعی و خیرخواهانه	۵۴
W۵۵	عدم شمول قانون عملیات بانکی بدون ربا بر شعب ایرانی بانک‌ها در خارج از کشور و عملیات ارزی آنها	۵۵
W۵۶	فقدان سرمایه‌گذاری توسط بانک‌های اسلامی سایر کشورها در ایران	۵۶

جدول ۵- فهرست فرصت‌ها در تحلیل وضعیت موجود بانکداری اسلامی کشور

ردیف	فرصت‌ها	شناسه
۱	ایجاد بسترهای قانونی از طریق اسناد بالادستی (قانون اساسی، سند چشم‌انداز، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، برنامه‌های پنج‌ساله، قانون بانک مرکزی و...) و تشکیل شورای فقهی در بانک مرکزی	۰۱
۲	ظرفیت، تنوع و انعطاف مناسب عقود اسلامی در راستای طراحی محصولات و خدمات جدید	۰۲
۳	روند رو به رشد توسعه صنعت بانکداری و مالی اسلامی در جهان	۰۳
۴	امکان ورود به بازارهای جدید داخلی و خارجی در حوزه بانکداری اسلامی	۰۴
۵	فراهم شدن فرصت تغییر قوانین و مقررات مربوط به بانکداری اسلامی به دلیل برخی چالش‌های پدید آمده	۰۵
۶	وجود حساسیت‌های فقهی از سوی مراجع عظام تقلید، فقها و عموم مردم درباره عملیات بانکی	۰۶
۷	مسلمان بودن اکثریت جمعیت کشور	۰۷
۸	فراهم شدن فرصت حضور ایران در عرصه بین‌المللی در رابطه با بانکداری اسلامی و استفاده از تجارب سایر کشورها	۰۸
۹	راه‌اندازی رشته‌های مرتبط با بانکداری اسلامی و وجود ظرفیت بالقوه در حوزه‌ها و مراکز علمی در زمینه فقه بانکی	۰۹
۱۰	مطرح شدن بحث بانکداری اخلاقی در ادبیات نظام بانکی	۰۱۰
۱۱	امکان توزیع عادلانه منابع در صورت اجرای صحیح عقود اسلامی	۰۱۱
۱۲	امکان استفاده از ابزارها و شیوه‌های تبلیغاتی جهت ترویج فرهنگ بانکداری اسلامی	۰۱۲
۱۳	تقاضای بالقوه سرمایه‌گذاران مسلمان در کشورهای اسلامی و غیراسلامی به منظور سرمایه‌گذاری در ایران	۰۱۳
۱۴	همسویی قوانین حقوقی باب معاملات در ایران با فقه امامیه	۰۱۴
۱۵	پذیرش نظری محافل علمی کشور نسبت به اقتصاد و بانکداری اسلامی	۰۱۵
۱۶	وجود انجمن‌های علمی اقتصاد اسلامی و مالی اسلامی در کشور	۰۱۶
۱۷	وجود نشریات علمی پژوهشی متعدد و معتبر در حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی	۰۱۷
۱۸	گسترش و تقویت استانداردهای بین‌المللی بانکداری اسلامی در دنیا	۰۱۸
۱۹	وجود اشتراکات فقهی با دیگر مذاهب اسلامی در زمینه فقه معاملات	۰۱۹
۲۰	امکان استفاده از ظرفیت صندوق‌های قرض‌الحسنه برای تأمین مالی نیازمندان و کاهش هزینه نظام بانکی	۰۲۰
۲۱	امکان گسترش فرهنگ قرض‌الحسنه با استفاده صحیح از منابع قرض‌الحسنه بانک‌ها	۰۲۱

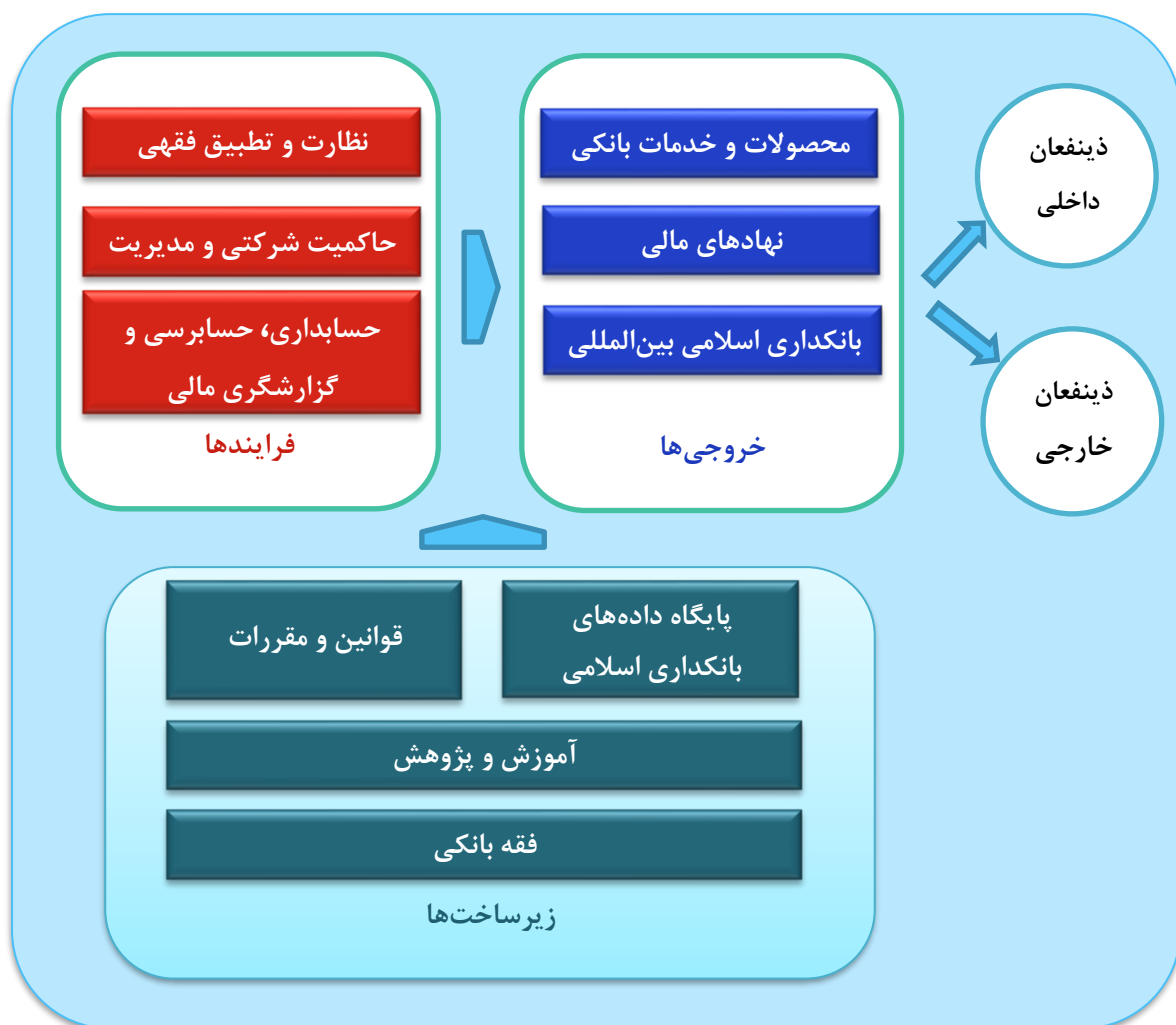
جدول ۶- فهرست تهدیدها در تحلیل وضعیت موجود بانکداری اسلامی کشور

ردیف	تهدیدها	شناسه
۱	امکان تضعیف شهرت نظام بانکی به دلیل عدم رعایت کامل اصول و ضوابط شرعی	T۱
۲	امکان بروز اثرات منفی در اقتصاد کشور به دلیل استفاده نامناسب و نامتعادل از عقود بانکی	T۲
۳	تعدد و پیچیدگی عقود	T۳
۴	طولانی بودن روند اصلاح و بازنگری مقررات مربوط به بانکداری بدون ربا	T۴
۵	ناسازگاری ماهیت برخی از عقود با واسطه‌گری مالی و استفاده نامناسب در جهت بنگاهداری	T۵
۶	وجود تکالیف دولتی، تعیین دستوری نرخ‌ها و تحمیل برخی تصمیمات به نظام بانکی	T۶
۷	اثرات منفی معضلات کلان اقتصادی بر اجرای بانکداری اسلامی	T۷
۸	وجود اختلاف نظر بین متخصصین بانکداری اسلامی در کشور	T۸
۹	عدم اهتمام برخی مدیران بانکی در رابطه با ضرورت بانکداری اسلامی	T۹
۱۰	امکان سوء استفاده از عنوان بانکداری اسلامی برای تخلف از قوانین	T۱۰
۱۱	ناآگاهی مشتریان و عامه مردم از مفاهیم و مقررات بانکداری بدون ربا و عدم فرهنگ‌سازی کافی در این زمینه	T۱۱
۱۲	ضعف آموزش‌ها و پژوهش‌های بانکداری اسلامی در مراکز علمی و آموزشی کشور	T۱۲
۱۳	عدم توجه کافی به تزاخم منافع ذینفعان در عملیات بانکی کشور	T۱۳
۱۴	وجود برخی شبهات شرعی درباره سپرده‌های قرض‌الحسنه، کارمزد آنها و کاهش حجم این منابع	T۱۴
۱۵	وجود برخی اختلاف دیدگاه‌ها بین مذاهب مختلف اسلامی	T۱۵
۱۶	ضعف رقابت‌پذیری مؤسسات اعتباری داخلی در زمینه بانکداری اسلامی	T۱۶
۱۷	پیشرفت‌های سریع بانکداری متعارف و سخت شدن شرایط رقابت برای بانکداری اسلامی	T۱۷
۱۸	وجود برخی تخلفات در نظام بانکی کشور	T۱۸
۱۹	وجود برخی تعارض‌ها و محدودیت‌ها در قوانین مرتبط با نظام بانکی	T۱۹
۲۰	وجود چالش‌های سیاسی در تعامل با بانک‌های اسلامی کشورهای دیگر	T۲۰
۲۱	عدم حرکت منسجم نهادها، بسترها و ساختارهای اقتصادی کشور در جهت تحقق بانکداری اسلامی	T۲۱

بر مبنای فهرست تدوین شده در تحلیل SWOT، محورهای ده‌گانه ذیل جهت استخراج راهبردهای اصلی در سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی در نظر گرفته شد. از این رو با توجه به نقاط قوت، نقاط ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای مربوط به هر محور، راهبردهای آن محور استخراج شده است. شایان ذکر است، محور محصولات و خدمات در بین سایر محورها از اهمیت بیشتری برخوردار است و در واقع در هر یک از محورها با هدف ارائه محصولات و خدمات جدید یا ارتقای محصولات و خدمات کنونی، برنامه‌ریزی خواهد شد.

با توجه به محورهای استخراج شده، زنجیره ارزش^۱ بانکداری اسلامی در نظام بانکی ایران مطابق شکل (۶) حاصل می‌شود.

شکل ۶- زنجیره ارزش بانکداری اسلامی در نظام بانکی ایران

^۱ در ادبیات مدیریت راهبردی، زنجیره ارزش (معروف به زنجیره ارزش پورتر) مجموعه فعالیت‌ها و عملیاتی است که در یک صنعت به صورت زنجیره‌وار انجام می‌شود تا به خلق ارزش منجر شود (پورتر، ۱۹۸۵).

محور اول: قوانین و مقررات

ضعف‌ها و کاستی‌های موجود در قوانین و مقررات موجب می‌شود تا پشتوانه و بستر لازم برای اجرای واقعی بانکداری اسلامی فراهم نباشد و فعالیت‌های لازم برای تحقق بانکداری اسلامی به خوبی اجرا نشود. وجود شبهه ربا، انجام معاملات صوری، وجود مشکلات ساختاری در نظام بانکی، نبود وحدت رویه در اجرای عقود، بروز چالش‌هایی مانند جریمه تأخیر تادیه دین و غیره، نمونه‌هایی از چالش‌های پدید آمده در این حوزه می‌باشند. به منظور تدوین قوانین و مقررات لازم در زمینه بانکداری اسلامی، سعی بر آن است که تعارض‌ها و چالش‌های موجود بین قوانین مختلف برطرف گردد. به ویژه در مواردی که انتقادات و اشکالات شرعی بر فعالیت‌های بانکی وارد می‌شود، با حساسیت بیشتری قوانین و مقررات لازم برای ایجاد شفافیت و رفع شبهات شرعی تنظیم و به صورت جدی بر حسن اجرای آنها نظارت صورت گیرد^۱. همچنین مقوله‌هایی همچون کنترل تورم، ثبات مالی، سیاست‌های احتیاطی، تعامل با بانک‌های اسلامی خارج از کشور و... نیز در قوانین و مقررات دیده خواهد شد. بر این اساس، اهداف اصلی محور قوانین و مقررات به شرح ذیل است:

۱. فراهم کردن بستر قانونی لازم برای ارائه محصولات و خدمات بانکی منطبق با شریعت در نظام بانکی
  ۲. سازگاری، ثبات، شفافیت و هماهنگی در وضع قوانین و مقررات مربوط به بانکداری اسلامی
  ۳. ارتقای سطح استانداردها و مقررات بانکی مربوط به انطباق با شریعت در عرصه داخلی و بین‌المللی
- راهبردهای اصلی دستیابی به اهداف فوق به همراه فهرست SWOT در جدول (۷) مشخص شده است.

جدول ۷- راهبردهای اصلی محور قوانین و مقررات

تهدید	فرصت	ضعف	قوت	راهبردها	ردیف
T _۴ T _{۱۳} T _{۱۸} T _{۲۰} T _{۲۱}	O _۱ O _۰	W _۱ W _۴ W _۹ W _{۱۹} W _{۲۱} W _{۲۷} W _{۲۸} W _{۳۴} W _{۴۴}	S _۱ S _۰ S _۷	تنظیم، تدوین و اصلاح قوانین و مقررات جهت انطباق فعالیت‌ها، محصولات و خدمات نظام بانکی با شریعت	۱
T _۷ T _{۱۹} T _{۲۰} T _{۲۱}	O _۱ O _۰	W _۱ W _{۲۱} W _{۳۸}	S _۱	رفع موانع قانونی در مسیر تحقق بانکداری اسلامی در شبکه بانکی	۲
T _{۱۶} T _{۱۷}	O _۳	W _{۲۶} W _۰	S _۳ S _{۱۰}	ارتقای بستر قانونی جهت فعالیت گسترده‌تر در زمینه بانکداری بین‌المللی	۳

^۱ لازم به ذکر است، پس از تصویب سند راهبردی، جهت اجرای هرکدام از محورها، نیاز به تدوین برنامه‌های اختصاصی عملیاتی با ذکر جزئیات و به صورت تفصیلی می‌باشد.

محور دوم: فقه بانکی

در حال حاضر، علی‌رغم حساسیت‌های مربوط به مشروعیت عملیات بانکی در بین مراجع عظام تقلید و عامه مردم، همچنان شبهه ربا و برخی چالش‌های فقهی دیگر در رابطه با محصولات و خدمات بانکی وجود دارد. از سوی دیگر صدور حکم شرعی در رابطه با بسیاری از مسائل بانکی، بدون تبیین موضوعی و مصداقی مناسب و با شیوه سنتی از طریق استفتائات شخصی صورت می‌گیرد. همچنین، در مقطع کنونی برنامه منسجم و مناسبی برای تربیت مجتهدان و متخصصان فقه بانکی وجود ندارد. از این رو، لازم است تا جایگاه فقه استدلالی در زمینه مسائل بانکی برجسته‌تر شود و فرایند تبیین و استخراج احکام فقهی به ویژه در مسائل چالش‌برانگیز، به همراه مراجع تخصصی تصمیم‌گیری در این خصوص مشخص گردد و نیروهای کیفی لازم برای حصول این منظور تربیت شوند. بر این اساس در افق تعریف شده در سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی، سازوکار لازم برای موضوع‌شناسی و بررسی مسائل فقه بانکی و تربیت نیروی متخصص در این زمینه ایجاد خواهد شد. اهداف اصلی محور فقه بانکی به شرح ذیل است:

۱. برطرف کردن چالش‌های فقهی در خصوص محصولات و خدمات شبکه بانکی؛
  ۲. فراهم کردن بستر مناسب برای تضارب آراء و بررسی فقهی مسائل بانکی؛
  ۳. دستیابی به راهکارهای فقهی مشترک با سایر کشورهای اسلامی به منظور ارائه محصولات و خدمات بانکی.
- راهبردهای اصلی دستیابی به اهداف فوق در جدول (۸) نشان داده شده است.

جدول ۸- راهبردهای اصلی محور فقه بانکی

ردیف	راهبردها	قوت	ضعف	فرصت	تهدید
۱	ارائه راهکارهای مناسب برای حل مهم‌ترین چالش‌های فقهی و سازوکار فقهی مربوط به تحلیل مفاهیم پایه‌ای و مسائل نوین بانکداری تجاری و مسائل مستحدث در حوزه بانکداری اسلامی	S۷ S۹	W۴ W۸ W۱۰ W۱۶ W۲۹ W۳۵ W۳۹ W۴۱ W۴۲	O۹ O۱۴	T۱۴ T۱۵
۲	استفاده از ظرفیت مراکز حوزوی و دینی جهت تربیت نیروهای متخصص کافی در زمینه فقه بانکی	S۵	W۳۰ W۳۲ W۳۸	O۱۰	T۱۲
۳	ایجاد ارتباط و تعامل سازنده بین شبکه بانکی و نهاد حوزه علمیه جهت اطمینان از انطباق عملیات بانکی با شریعت	S۷	W۶ W۱۶ W۲۲	O۶ O۹ O۱۵ O۱۶	T۱ T۹ T۱۲
۴	ایجاد بستر مناسب برای همکاری با سایر کشورهای اسلامی در زمینه فقه بانکی	S۱۰	W۲۶ W۴۵ O۵۰	O۸ O۱۸	T۱۵ T۱۶ T۲۰

محور سوم: توسعه نهادها و بازارهای مالی اسلامی

در حال حاضر طبقه‌بندی مطلوبی درخصوص مؤسسات اعتباری کشور وجود ندارد و با وجود بازارهای هدف گوناگون در جامعه، تنوع کافی در نهادهای بازار پول مشاهده نمی‌شود و علی‌رغم نیاز مشتریان به دریافت محصولات و خدمات متنوع و متناسب با سلیقه آنها، به دلیل عدم توسعه کافی نهادهای مالی بازار پول، برخی از نیازها به خوبی پاسخ داده نمی‌شود. در افق زمانی تعریف شده در سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی، تلاش می‌شود تا ضمن برطرف نمودن مشکلات ساختاری در نظام بانکی، ظرفیت‌های بالقوه در زمینه توسعه نهادهای مالی بازار پول فعال و با تعریف جایگاه فعالیت‌های انتفاعی و غیرانتفاعی در نظام بانکی، نیازهای گوناگون بازار به خوبی پاسخ داده شود. اهداف اصلی تعریف شده در محور توسعه نهادها و بازارهای مالی اسلامی به شرح ذیل است:

۱. گسترش ظرفیت نهادهای مالی بازار پول جهت پاسخ‌گویی به نیازها و سلیقه مشتریان؛
  ۲. ایجاد نهادهای مالی جدید در بازار پول جهت ارائه محصولات و خدمات منطبق با شریعت؛
  ۳. تخصصی کردن فعالیت‌ها، محصولات و خدمات بانکی منطبق با شریعت.
- راهبردهای اصلی دستیابی به اهداف فوق در جدول (۹) نشان داده شده است.

جدول ۹- راهبردهای اصلی محور توسعه نهادها و بازارهای مالی اسلامی

ردیف	راهبردها	قوت	ضعف	فرصت	تهدید
۱	طراحی ساختار مؤسسات اعتباری متناسب با ویژگی‌ها و شرایط عقود مورد استفاده در بانکداری اسلامی	S۶ S۸	W۲ W۷ W۸ W۱۲ W۱۳ W۱۵ W۱۹ W۲۰ W۲۵ W۴۳		T۲ T۳ T۵ T۱۳ T۱۴
۲	ایجاد ظرفیت جهت ارائه خدمات و محصولات بانکی به اقشار خاص (هموطنان اهل سنت)	S۴	W۳۷	O۴ O۷	T۱ T۱۵
۳	ایجاد یا تقویت نهادهای تخصصی لازم جهت رفع نیازها و پاسخگویی به سلیقه گوناگون و حل برخی چالش‌های اساسی در نظام بانکی	W۹	W۹ W۱۹ W۲۹ W۳۱ W۳۵ W۳۸ W۴۱ W۴۲	O۱۰ O۲۰ O۲۱	T۳ T۱۴
۴	ایجاد سازوکار لازم برای پایبندی مؤسسات اعتباری به حوزه‌های تخصصی خود		W۴۶ W۴۷		T۲ T۵
۵	ایجاد نهادهای تخصصی جهت گسترش فعالیت‌های برون‌مرزی مؤسسات اعتباری	S۳ S۱۰	W۱۳ W۲۶	O۳ O۸ O۱۳ O۱۸	T۱۶

محور چهارم: بانکداری اسلامی بین‌المللی

یکی از بخش‌های مهم و اثربخش در ترویج فعالیت بانکداری اسلامی که تاکنون به طور مؤثر در کشور اجرا نگردیده، موضوع فعالیت بین‌المللی توسط مؤسسات اعتباری است. با توجه به این نکته که ایران در بین کشورهای اسلامی حجم دارایی‌های منطبق با شریعت قابل توجهی را دارد، در حال حاضر به دلیل برخی مشکلات داخلی و خارجی و محدودیت‌ها و موانع، مؤسسات اعتباری کشور، جایگاه مشخصی در عرصه جهانی ندارند. همچنین، با توجه به محدودیت‌هایی که از جهت انطباق با شریعت پیش روی فعالیت مؤسسات اعتباری ایرانی در خارج از کشور وجود دارد، مراودات و عملیات مؤسسات اعتباری ایرانی در خارج با چالش‌هایی روبه‌رو است. از سوی دیگر، نظام مشخصی برای فعالیت بخش خارجی در داخل کشور در چهارچوب شریعت مقدس اسلام وجود ندارد. با توجه به اهمیت تعاملات بین‌المللی در صنعت بانکداری، در افق سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی تلاش می‌شود تا با توسعه فعالیت‌های مربوط به بانکداری اسلامی بین‌المللی، جایگاه نظام بانکی کشور از لحاظ کمی و کیفی در بین کشورهای ارائه‌دهنده خدمات مالی اسلامی منطبق با شریعت تقویت شود. بانکداری اسلامی حاکم در کشور باید به گونه‌ای عمل نماید که منجر به ارتقای استانداردهای بین‌المللی شده و تمایل نظام اقتصادی و مالی دنیا را برای ارتباط و همکاری با نظام بانکی ایران افزایش دهد. برخی از مهم‌ترین محورهای بانکداری اسلامی بین‌المللی به شرح زیر است:

۱. مطرح شدن نظام بانکی کشور به عنوان یکی از قطب‌های اصلی ارائه‌دهنده محصولات و خدمات بانکداری اسلامی در دنیا؛

۲. ارتقاء و اجرای استانداردهای انطباق با شریعت در نظام بانکی با همکاری مؤسسات و نهادهای مالی اسلامی بین‌المللی؛

۳. حضور فعال بانک مرکزی در مؤسسات بین‌المللی استانداردگذار در حوزه بانکداری اسلامی.

راهبردهای اصلی دستیابی به اهداف فوق در جدول (۱۰) ترسیم شده است.

جدول ۱۰- راهبردهای اصلی محور بانکداری اسلامی بین‌المللی

تهدید	فرصت	ضعف	قوت	راهبردها	ردیف
T۱۶ T۱۷	O۲ O۴ O۸ O۱۸	W۵ W۱۳ W۵۰	S۲ S۱۰	طراحی محصولات و خدمات قابل عرضه در بازارهای جهانی با هدف افزایش سهم از بازارهای بین‌المللی	۱
T۲۰	O۱۸	W۲۶ W۴۵	S۵ S۱۰	بهره‌مندی از تجارب کشورهای دیگر در زمینه بانکداری اسلامی	۲
T۱۵	O۱۹	W۲۶	S۱ S۳	تأکید بر نقاط اشتراک مذاهب اسلامی جهت تقویت همکاری و تعامل با سایر کشورهای اسلامی	۳
T۱۶ T۱۷	O۳ O۴ O۸ O۱۳	W۵۵ W۵۶	S۱ S۳	تدوین چهارچوب ارتباط و تعامل نظام بانکی با بانک‌های متعارف و اسلامی در کشورهای دیگر	۴

محور پنجم: حسابداری، حسابرسی و گزارشگری مالی

سازوکار حسابداری، حسابرسی و گزارشگری مالی در موضوع عملیات بانکی متناسب با ماهیت بانکداری اسلامی و عقود مورد استفاده در این صنعت، یکی از چالش‌های مهم بانکداری اسلامی است. در حال حاضر استانداردهای حسابداری و حسابرسی مختص به عقود اسلامی در نظام بانکی وجود ندارد و بیشتر بر اساس رویه‌های معمول حسابداری و حسابرسی عمل می‌شود که در برخی موارد معضلاتی را در پی دارد. به عنوان نمونه، به دلیل رویه‌های موجود و دشواری محاسباتی، در برخی موارد سود علی‌الحساب به عنوان سود قطعی سپرده‌ها در نظر گرفته می‌شود. همچنین، در رابطه با نحوه محاسبه سود تسهیلات و جرائم تأخیر، انتقاداتی وارد است که به دلیل نبود رویه‌های حسابداری مختص بانکداری اسلامی، موجب وارد شدن زیان به مشتریان و حتی خود مؤسسات اعتباری می‌شود.

در افق سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی، انتظار می‌رود الگوی مناسبی برای اجرای رویه‌های حسابداری و حسابرسی مؤسسات اعتباری سازگار با استانداردهای بین‌المللی بانکداری اسلامی تدوین و تا حد امکان اجرا شود. از مهم‌ترین محورهای اهداف مربوط به رویه‌های حسابداری و حسابرسی می‌توان به موارد زیر نمود:

۱. ارتقای سطح استانداردهای حسابداری و حسابرسی منطبق با شریعت در نظام بانکی کشور؛
۲. افزایش شفافیت صورت‌های مالی در نظام بانکی مطابق با استانداردهای بین‌المللی گزارشگری مالی.

راهبردهای اصلی دستیابی به اهداف فوق در جدول (۱۱) مشخص شده است.

جدول ۱۱- راهبردهای اصلی محور حسابداری، حسابرسی و گزارشگری مالی

تهدید	فرصت	ضعف	قوت	راهبردها	ردیف
T ^{۱۶}	O ^۸ O ^{۱۸}	W ^۵ W ^۶ W ^{۱۷} W ^{۱۸} W ^{۵۰} W ^{۵۱}	S ^۳ S ^۵ S ^{۱۱}	طراحی استانداردهای حسابداری، حسابرسی و گزارشگری مالی منطبق با شریعت در نظام بانکی مطابق با استانداردهای بین‌المللی	۱
T ^{۱۶}	O ^۸ O ^{۱۸}	W ^۵ W ^{۱۰} W ^{۱۸}	S ^۵ S ^{۱۱}	بومی‌سازی استانداردهای حسابداری، حسابرسی و گزارشگری مالی بانکداری اسلامی بین‌المللی در نظام بانکی	۲

محور ششم: محصولات و خدمات بانکی

یکی از چالش‌های مهم دیگر در شبکه بانکی کشور، عدم استفاده کافی از ظرفیت ابزارهای مالی اسلامی در عملیات بانکی است. علاوه بر این، سهم درآمدهای خدمات بانکی از مجموع درآمدهای مؤسسات اعتباری، چندان قابل توجه نیست. این امر در حالی است که خدمات‌دهی متنوع بر اساس نیازها و سلیق گوناگون مشتریان، نقش مهمی در ارتقای جایگاه صنعت بانکداری اسلامی و حضور جدی‌تر آن به ویژه در عرصه بین‌المللی دارد. از سوی دیگر، در برخی از بخش‌ها مانند سیاست‌گذاری پولی و بانکداری مرکزی اسلامی، ابزارهای کافی منطبق با شریعت وجود ندارد و لازم است تا ابزارهای مناسب برای به‌کارگیری در بازار پول طراحی و عرضه شود. تلاش می‌شود در افق سند راهبردی، چالش‌های موجود در زمینه سازوکار تجهیز و تخصیص منابع برطرف و از ظرفیت موجود در ابزارهای مالی منطبق با شریعت جهت ارائه محصولات و خدمات بهتر در نظام بانکی استفاده شود. مهم‌ترین اهداف مربوط به محور محصولات و خدمات بانکی را می‌توان به شرح ذیل مورد تأکید قرار داد:

۱. طراحی و عرضه محصولات و خدمات منطبق با شریعت در نظام بانکی؛
۲. ارتقای استانداردهای لازم در طراحی و عرضه محصولات و خدمات منطبق با شریعت.

راهبردهای اصلی دستیابی به اهداف فوق در جدول (۱۲) نشان داده شده‌اند.

جدول ۱۲- راهبردهای اصلی محور محصولات و خدمات بانکی

تهدید	فرصت	ضعف	قوت	راهبردها	ردیف
T _۱ T _{۱۶}	O _۲ O _۴ O _۷ O _{۱۸}	W _۳ W _۸ W _{۱۲} W _{۱۷} W _{۲۳} W _{۲۴} W _{۳۳} W _{۳۶} W _{۴۰} W _{۵۲}	S _۲ S _۴ S _۶ S _۸	استفاده از ظرفیت عقود اسلامی در طراحی محصولات و خدمات جدید منطبق با شریعت	۱
T _۲	O _۲ O _{۱۸}	W _{۱۲} W _{۲۳} W _{۲۴} W _{۲۷} W _{۳۶} W _{۵۲}	S _۲ S _۸ S _{۱۱}	استانداردسازی محصولات و خدمات منطبق با شریعت در نظام بانکی	۲

محور هفتم: تثبیت، تکمیل و نهادینه شدن نظارت و تطبیق فقهی

باید پذیرفت که نظارت فقهی یکی از بخش‌های اصلی در اجرای صحیح بانکداری بدون ربا بوده و عموماً در تمامی کشورهایی که به نحوی به راه‌اندازی بانک‌های بدون ربا و اسلامی اقدام نموده‌اند، به صورت جدی پیگیری می‌شود. با این حال در نظام بانکی چالش‌هایی در این رابطه وجود دارد.

انتظار می‌رود، پس از اجرای سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی، نظارت و تطبیق شرعی به صورتی سیستمی، هم در سطح بانک مرکزی و هم در هر یک از مؤسسات اعتباری اجرایی شده و از این طریق، بستر اجرای صحیح و واقعی بانکداری بدون ربا و مصوبات شورای فقهی در مقام اجرا، فراهم گردد. در این راستا، در دوره اجرایی شدن سند راهبردی، چهارچوب نظارت و تطبیق فقهی جامعی برای نظام بانکی تعریف خواهد شد که در آن فعالیت‌های نظام بانکی از لحاظ شرعی پایش شده و با تعیین سازوکارهای نظارتی در سطح بانک مرکزی و مؤسسات اعتباری، زمینه انطباق بیشتر فعالیت‌ها با شریعت اسلام فراهم خواهد شد. از مهمترین اهداف اصلی محور نظارت فقهی می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

۱. استقرار و نهادینه شدن الگوی جامع نظارت و تطبیق شرعی در نظام بانکی کشور؛
  ۲. ایجاد فضای رقابتی در شبکه بانکی جهت انطباق فعالیت‌ها با شریعت از منظر فرم و محتوا.
- راهبردهای اصلی برای دستیابی به هدف فوق در جدول (۱۳) ترسیم شده‌اند.

جدول ۱۳- راهبردهای اصلی محور تثبیت، تکمیل و نهادینه شدن نظارت فقهی

تهدید	فرصت	ضعف	قوت	راهبردها	ردیف
T _۱ T _۹	O _۲ O _۶ O _۷	W _۴ W _۸ W _۹ W _{۲۲} W _{۲۹} W _{۳۶} W _{۳۹} W _{۴۱} W _{۵۰} W _{۵۲}	S _۷	توجه جدی به مقوله نظارت و تطبیق فقهی در قوانین و مقررات نظام بانکی	۱
T _۱ T _{۱۰} T _{۱۸}	O _۲ O _۶ O _۷ O _۹	W _۴ W _۹ W _{۳۵} W _{۳۶} W _{۴۸} W _{۵۰}	S _۷	انجام نظارت و تطبیق فقهی در سطح بانک مرکزی	۲
T _۱	O _۶ O _{۱۲}	W _۹ W _{۳۰} W _{۳۶} W _{۵۳}	S _۷	انجام نظارت و تطبیق فقهی در سطح شبکه بانکی	۳

محور هشتم: حاکمیت شرکتی و مدیریت ریسک

این موضوع که قانون‌گذاران و ناظران بانکی دنیا، با وضع قوانین و مقررات گوناگون، جهت ایجاد چهارچوب مناسب حاکمیت شرکتی و مدیریت مؤثر ریسک در مؤسسات مالی تلاش نموده‌اند، نشان از اهمیت و حساسیت حاکمیت شرکتی و مدیریت ریسک در مؤسسات اعتباری دارد. با توجه به ظرفیت‌های خاص بانک‌های اسلامی، برخی ریسک‌های ویژه برای این بانک‌ها وجود دارد که ممکن است در بانکداری متعارف به آنها توجه نشود، ولی لازم است متولیان امر در بانک‌های اسلامی، خود به این امر توجه داشته باشند و قوانین و تمهیدات لازم را در این خصوص در نظر بگیرند. از این رو، در افق سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی، انتظار می‌رود ضمن توجه به روابط و چهارچوب‌های متعارف در سازوکار حاکمیت شرکتی و مدیریت ریسک مؤسسات اعتباری کشور، ویژگی‌ها و شرایط خاص بانکداری اسلامی نیز مد نظر قرار گیرد و الگوی مناسبی با توجه به اهداف تعریف شده در سند راهبردی به منظور ایجاد چهارچوب مؤثر حاکمیت شرکتی و مدیریت ریسک اجرا شود. در این راستا تلاش می‌شود تا از تجارب و یافته‌های مؤسسات و نهادهای بین‌المللی مالی اسلامی استفاده شود. از مهم‌ترین اهداف مربوط به محور حاکمیت شرکتی و مدیریت ریسک می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

۱. استقرار نظام حاکمیت شرکتی و مدیریت ریسک منطبق با شریعت در نظام بانکی کشور؛
۲. ارتقای استانداردهای حاکمیت شرکتی و مدیریت ریسک منطبق با شریعت مطابق با استانداردهای بین‌المللی بانکداری اسلامی.

راهبردهای اصلی دستیابی به اهداف فوق در جدول (۱۴) نشان داده شده است.

جدول ۱۴- راهبردهای اصلی محور حاکمیت شرکتی و مدیریت ریسک

تهدید	فرصت	ضعف	قوت	راهبردها	ردیف
T ^۴ T ^۶ T ^{۱۰} T ^{۱۳} T ^{۱۸}	O ^۸ O ^{۱۱} O ^{۱۸}	W ^۵ W ^{۱۷} W ^{۳۵} W ^{۵۳}	S ^۸ S ^{۱۱}	طراحی و اجرای استانداردهای حاکمیت شرکتی منطبق با شریعت، مطابق با استانداردهای بین‌المللی	۱
T ^۴ T ^۶ T ^{۱۰}	O ^۸ O ^{۱۸}	W ^۶ W ^۷ W ^{۱۴} W ^{۱۷} W ^{۲۱} W ^{۳۴} W ^{۴۲} W ^{۵۱}	S ^۸	طراحی و اجرای استانداردهای مدیریت ریسک منطبق با شریعت، مطابق با استانداردهای بین‌المللی	۲

محور نهم: آموزش، پژوهش، ترویج و گفتمان‌سازی

در هر سیستمی، موضوع آموزش و پژوهش به عنوان نیروی محرک و عامل پویایی و پیشرفت اهمیت دارد. در حال حاضر آن گونه که انتظار می‌رود، آموزش و پژوهش بانکداری اسلامی در نظام بانکی جایگاه مناسبی ندارد. از یک سو به دلیل عدم اطلاع کافی جامعه از کلیت فعالیت‌های بانکداری اسلامی و از سوی دیگر نبود نیروی متخصص کافی و آموزش‌دیده در این زمینه در ساختار شبکه بانکی کشور، امکان انجام صحیح فعالیت‌های بانکی منطبق با شریعت فراهم نیست. رشد سریع بانکداری اسلامی نیاز به توسعه منابع انسانی لازم برای این بخش را برجسته‌تر ساخته و در واقع این امر یک چالش پیش روی توسعه این صنعت است. زیرا منابع انسانی فعال در این بخش، نه تنها باید با فعالیت‌های بانکداری متعارف آشنا باشند، بلکه باید از اصول و ضوابط بانکداری اسلامی نیز آگاه باشند و بتوانند تفاوت‌های بین دو سیستم را درک نمایند.

در افق سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی، انتظار می‌رود ضمن افزایش سطح سواد مالی و آگاهی و فرهنگ‌سازی عمومی در زمینه بانکداری اسلامی، در تأیید صلاحیت حرفه‌ای مدیران و کارشناسان مؤسسات اعتباری نیز آشنایی و تسلط به مباحث بانکداری اسلامی مورد توجه قرار گرفته و با ساماندهی آموزش‌ها و پژوهش‌های قابل انجام در بانکداری اسلامی، امکان ترویج و گسترش بیش از پیش دانش بانکداری اسلامی در جهت عملیاتی شدن و نظام‌مند کردن فعالیت‌ها، فراهم گردد. از مهم‌ترین اهداف مربوط به محور آموزش، پژوهش، ترویج و گفتمان‌سازی می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

۱. تعیین اهداف و برنامه نظام‌مند برای هدایت افکار عمومی در زمینه بانکداری اسلامی؛
۲. افزایش اثربخشی آموزش‌ها و پژوهش‌های بانکداری اسلامی در نظام بانکی کشور؛
۳. ارتقای سطح سواد مالی، آگاهی و دانش عمومی بانکداری اسلامی در جامعه و به ویژه برای کودکان و نوجوانان؛
۴. اطلاع‌رسانی و دریافت بازخورد فعالیت‌های انجام شده با محوریت موضوعات ترویجی، آموزشی و فرهنگ‌سازی؛
۵. تربیت فقهای آشنا با مسائل پولی و بانکی.

راهبردهای اصلی دستیابی به اهداف فوق در جدول (۱۵) نشان داده شده است.

جدول ۱۵- راهبردهای اصلی محور آموزش و پژوهش

تهدید	فرصت	ضعف	قوت	راهبردها	ردیف
T۱۲	O۹ O۱۵ O۱۶	W۳۰ W۳۲ W۴۹	S۵	تقویت کمی و کیفی سازوکارهای آموزشی بانکداری اسلامی در نظام بانکی	۱
T۸ T۱۲	O۹ O۱۵ O۱۷	W۳۲ W۴۵	S۹	بهبود انسجام، همگرایی و عمل‌گرایی در پژوهش‌های بانکداری اسلامی در نظام بانکی	۲
T۹ T۱۱	O۹ O۱۲	W۱۱ W۴۹	S۹	توسعه کمی و کیفی برنامه‌های آموزشی، ارتقای سواد مالی و فرهنگ‌سازی عمومی و اختصاصی در رابطه با بانکداری اسلامی به ویژه برای کودکان و نوجوانان	۳
T۱ T۸ T۹ T۱۱ T۱۲	O۸ O۱۰ O۱۲ O۱۷	W۱۶ W۲۰ W۲۸ W۳۰ W۴۵ W۵۴	S۴ S۷	اطلاع‌رسانی، ارتقای وجهه و افزایش اعتماد افکار عمومی به ویژه در حوزه بانکداری اسلامی	۴

محور دهم: پایگاه داده‌های بانکداری اسلامی

بدیهی است که وجود اطلاعات و آمار مناسب، درست و به روز لازمه پیشرفت و تکامل هر سیستمی محسوب می‌شود. لیکن اکنون یکی از مشکلات موجود نظام بانکی کشور در رابطه با بانکداری اسلامی، نبود پایگاه داده‌ای منسجم و یکپارچه در این رابطه است؛ به گونه‌ای که با وجود سابقه طولانی در تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا و سهم بالای ایران در دارایی‌های منطبق با شریعت در بین کشورهای اسلامی، در بسیاری از گزارش‌های بین‌المللی، به دلیل در دسترس نبودن داده‌های مربوط به ایران، اطلاعات نادرست و ناکافی از وضعیت بانکداری اسلامی در ایران ارائه می‌گردد و حتی به دلیل ناقص بودن اطلاعات مربوط به ایران، در برخی از گزارش‌ها، کشور ایران حذف می‌شود. بر این اساس، در افق سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی تلاش می‌شود تا با بهره‌مندی از تجارب گذشته و شناسایی خلاءهای موجود، الگوی مناسبی برای دسترسی به اطلاعات لازم در زمینه بانکداری اسلامی ارائه شود و بستری کارآمد برای استفاده از اطلاعات برای کارشناسان، پژوهشگران و کلیه ذینفعان نظام بانکی فراهم گردد؛ به نحوی که الگوی بانکداری اسلامی جمهوری اسلامی ایران به مرجعیت نظری و تجربی در سطح بین‌المللی دست یابد. از مهم‌ترین اهداف مربوط به محور پایگاه داده‌های بانکداری اسلامی می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

۱. گردآوری و تجمیع دقیق و سریع اطلاعات مربوط به بانکداری اسلامی در نظام بانکی کشور؛
۲. دسترسی به اطلاعات دقیق، روزآمد و کامل در خصوص بانکداری اسلامی برای کلیه ذینفعان و مخاطبان داخلی و خارجی نظام بانکی.

راهبردهای اصلی دستیابی به اهداف فوق در جدول ۱۶ ترسیم شده است.

جدول ۱۶- راهبردهای اصلی محور پایگاه داده‌های بانکداری اسلامی

تهدید	فرصت	ضعف	قوت	راهبردها	ردیف
T۱۶	O۸	W۲۶	S۸ S۹	ایجاد پایگاه داده‌ای یکپارچه بانکداری اسلامی در نظام بانکی کشور	۱
T۱۶	O۸ O۱۳	W۱۸ W۲۶ W۵۰	S۸ S۹	فراهم کردن بستر عرضه اطلاعات به صورت هدفمند برای کلیه ذینفعان و مخاطبان داخلی و خارجی	۲

منابع و مأخذ

- توتونچیان، ایرج. (۱۳۷۹). پول و بانکداری اسلامی و مقایسه آن با نظام سرمایه‌داری. تهران: انتشارات توانگران.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۶). منزلت عقل در هندسه معرفت دینی. قم: انتشارات اسراء.
- خوانساری، رسول و محرابی، لیلا (۱۳۹۶)، «بررسی تجربه کشورها در تدوین سند راهبردی استقرار بانکداری اسلامی»، گزارش مروری شماره MBRI-RP-۹۶۰۰۱، خرداد ۱۳۹۶، پژوهشکده پولی و بانکی.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۳). لغت‌نامه دهخدا. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- سوزنچی، حسین. (۱۳۸۹). معنا، امکان و راهکارهای تحقق علم دینی. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
- شهید صدر، محمدباقر. (۱۳۴۹). اقتصاد ما. ترجمه علی اسپهبدی، تهران: انتشارات برهان.
- شهید صدر، محمدباقر. (۱۴۰۱ق.). البنك اللاربوی فی الإسلام. بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.
- صدیقی، محمد نجات‌الله. (۱۳۸۹). ربا، بهره بانکی و حکمت تحریم آن در اسلام (ح. میثمی، مترجم). تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۴۱۷ق.). المیزان فی تفسیر القرآن، ج. ۱۱، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- علیزاده، مهدی. (۱۳۸۹). اخلاق اسلامی: مبانی و مفاهیم. قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها.
- عیوضلو، حسین. (۱۳۸۴). معیار عدالت و کارآیی اقتصادی در تعامل با نظام اقتصاد اسلامی. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- عیوضلو، حسین. (۱۳۸۸). درآمدی بر معرفی ارکان و هسته سخت اقتصاد اسلامی. دوفصلنامه مطالعات اقتصاد اسلامی، ۱.
- عیوضلو، حسین، و قلیچ، وهاب. (۱۳۹۳). بانکداری اخلاقی با رویکرد اسلامی. تهران: پژوهشکده پولی و بانکی.
- مطهری، م. (۱۳۸۱). بررسی اجمالی مبانی اقتصاد اسلامی. تهران: انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی. (۱۴۰۳ق.). بررسی اجمالی مبانی اقتصاد اسلامی. تهران: انتشارات حکمت.
- موسویان، سید عباس و میثمی، حسین. (۱۳۹۷). بانکداری اسلامی (۱): مبانی نظری-تجارب عملی. ویرایش ششم، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی.
- موسویان، سید عباس. (۱۳۹۰). طرح تحول نظام بانکی: اصلاح قانون و الگوی بانکداری بدون ربا. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- موسویان، سیدعباس و حسین میثمی (۱۳۹۳)، «نظارت فقهی بر بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی»، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی، بانک مرکزی ج.ا.ا.
- موسویان، سیدعباس و میثمی، حسین. (۱۳۹۶)، «نظریه تکاملی بانکداری اسلامی؛ از توجیه بهره بانکی تا نظام‌سازی الگوی ایده‌آل»، فصلنامه علمی-ترویجی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۲۱.

- Habib, S. (۲۰۱۹). Fundamentals of Islamic Finance and Banking. New Jersey: John Wiley and Sons.
- EY (۲۰۱۶). World Islamic Banking Competitiveness Report ۲۰۱۶: New Realities New Opportunities. Ernst & Young.
- Financial Sector Blueprint, (۲۰۲۲), Bank Negara Malaysia, https://www.bnm.gov.my/documents/۲۰۱۲۴/۵۹۱۵۴۲۹/fsb۳_en_book.pdf
- IFSB (۲۰۲۲). IFSB Islamic Financial Services Industry Stability Report ۲۰۲۲. Kuala Lumpur: Islamic Financial Services Board.
- ICD-REFINITIV (۲۰۲۲). Islamic Financial Development Report ۲۰۲۲. REFINITIV, London: London Stock Exchange Group.
- Chapra, M. (۲۰۰۸). The global financial crisis: Can Islamic Finance Help Minimize The Severity And Frequency Of Such a Crisis In The Future?. Forum On The Global Financial Crisis, Jeddah: Islamic Development Bank.
- Porter, Michael E. (۱۹۸۵), Competitive Advantage; Creating and Sustaining Superior Performance. New York, Free Press.
- Strategic Plan for Islamic Banking Industry, (۲۰۲۲), State Bank of Pakistan, <https://www.sbp.org.pk/departments/pdf/StrategicPlanPDF/Strategic-Plan-۲۰۲۱-۲۵.pdf>
- the Second Strategic Plan For Financial Sector Regulation, (۲۰۱۷), Qatar Central Bank, <https://www.qfcra.com/strategy/>